

Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí v letech 1848–1914¹

Jana Malínská

Abstract: The study focuses on the relationships between political liberalization and democratization and the public activities of women's associations.

Keywords: Czech Lands 1848–1918, women's suffrage, nationalism

„Zákony bývají zrcadlem smýšlení té doby, kdy vydány byly, a to těch tříd hospodářsky neb politicky mocných, které mají buď přímo moc zákonodárnou, neb aspoň vliv na tvoření zákonů. Třídy tyto, vzhledem k tomu, že zájem jejich náleží k zachování přítomného stavu, jsou daleko konzervativnější než ostatní vrstvy společenské, následkem toho zpravidla také zákonodárství nekráčí stejným krokem s hospodářským a společenským rozvojem ostávajíc několik honů pozadu.“²

Úvod

Dnes je volební právo vztahující se na obyvatelstvo obojího pohlaví považováno ve vyspělých zemích za zcela samozřejmé. Jinak tomu bylo v habsburské monarchii před sto a více lety. Dříve, než František Josef I. sankcionoval 26. led-

1 Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., č. AV0Z70900502 Hledání identity: myšlenkové a politické koncepce moderní české společnosti 1848–1948.

2 P. C. NESÝ, *O právním postavení žen v právu rakouském*, Ženské listy 23/1895, č. 1, s. 1.

na 1907 zákony č. 15, 16, 17 a 18 tvořící poslední říšskou volební reformu, muselo být v habsburské monarchii vybojováno mnoho zápasů na poli občanských i politických práv muži a také ženami. Ve volebních zákonech do říšského sněmu (léta 1848–1849) a od roku 1873 do poslanecké sněmovny říšské rady neudělil zákonodárce ženám volební právo, s výjimkou těch, jež mohly nepřímo volit (prostřednictvím zmocněnce) v kurii velkostatku. Poslední volební novela volebního zákona do sněmovny říšské rady nejenže ženám neudělila volební právo navzdory akcím pořádaným demokratickými politickými stranami a ženskými organizacemi na podporu všeobecného hlasovacího práva, ale odebrala je i ženám v kurii velkostatku. Volební řád pro český sněm byl k ženám, splňujícím podmínky, vstřícnější. Udělil jim aktivní i pasivní volební právo. Pasivní volební právo české ženy poprvé využily v zemských volbách v roce 1908. První kroky ke zlepšení situace na nejnižších stupních zemské správy umožnil rámcový říšský obecní zákon publikovaný roku 1862, na jehož základě byl v roce 1864 v Čechách vypracován obecní zákon obsahující též volební řád, jenž umožnil ženám, oprávněným voličkám, nepřímo volit. Volební právo do obce je opravňovalo i k volbě do českého zemského sněmu. Ženy žijící ve statutárních městech Praze a Liberci byly z volebního práva vyloučeny.

Jen v některých ze syntetických prací k českému ženskému hnutí, publikovaných v posledním desetiletí, bylo v příslušných kapitolách více či méně zpracováno téma „žena a politika“.³ Autorky se v nich zabývaly převážně rekonstrukcí nejvýznamnějších aktivit ženských organizací směřujících, navzdory § 30 spolkového zákona z roku 1867, do politické oblasti, a nikoli otázkami spojenými s postupnou demokratizací volebních řádů do zákonodárných sborů a do samosprávy ve vztahu k ženám. Na následujících stránkách bych se proto chtěla věnovat nejen demokratizaci volebních řádů do říšské rady, českého zemského sněmu a obecních samospráv od roku 1848 do první světové války, ale pokusím se poukázat i na širší souvislosti, jež přiváděly ženy k veřejným a politickým aktivitám. Na postupnou proměnu jejich přístupů měly zásadní vliv jak čím dál kvalitnější a širší možnosti vzdělávat se, tak i vstřícné

3 Viz např. MARIE L. NEUDORFLOVÁ, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999, s. 255–298; MILENA LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 264–272; PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 105–114; JANA MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005, s. 104–117; TÁŽ, *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen. Role spolků a politických stran v letech 1890–1914*, nepublikovaná disertační práce FF UK, Praha 2007, s. 333–408.

jednání některých stran a politiků, kteří pro ženy požadovali úplná občanská a politická práva. K těm vedle práva na kvalitní vzdělání bezesporu náleželo i volební právo do obou zákonodárných grémií a do samospráv.

Boj žen o volební právo do poslanecké sněmovny říšské rady

V této části studie se zaměřím nejen na pozvolnou demokratizaci volebních zákonů do poslanecké sněmovny říšské rady, ale též na proměnu přístupů žen k problematice související s jejich volebním právem do tohoto zákonodárného orgánu ovlivňovanou politickou, sociální a kulturní situací v české společnosti.

1848–1849

V době předbřeznové již nebyla rakouská absolutistická státní správa schopná efektivně řešit politické, sociální, ekonomické a kulturní problémy v jednotlivých zemích monarchie. Nespokojenost projevovali jak liberálně smýšlející aristokraté, požadující přeměnu absolutismu v konstituční monarchii s potřebnými korekturami politických institucí, tak i liberální měšťanská a maloměšťanská inteligence, přijímající podněty, jež obsahovaly myšlenky zrozené v osvícenství, soudobý liberalismus a demokracii, jež přicházela ze západní Evropy.⁴ Liberální a demokratizační proud se prostřednictvím inteligence dotkl též české předbřeznové společnosti, včetně některých, na svou dobu výjimečně vzdělaných žen. Bez jeho působení by nebylo možné revoluční vystoupení české společnosti v letech 1848–1849, jež stojí u počátků jejího formování v moderní buržoazní společnost.⁵

Představitelé českého liberálního měšťanstva vytvořili v roce 1848 první ucelený politický program, začali vydávat nezávislé noviny, pořádali svobodná veřejná shromáždění, žádali moderní ústavu a svobodné volby. Odpovědí státní

- 4 Velká francouzská revoluce přispěla k realizaci občanských práv, zahrnujících právo volební a právo účastnit se politického dění, jež byla považována za přirozené výsady všech občanů revoluční Francie. Ústava z 13. září 1791 je však odepřela barevným obyvatelům v koloniích, v nichž zachovávala otroctví a obchod s otroky. Na území Francie zaváděla dvoustupňový volební systém korigovaný volebním censem pro volby ve volebním shromáždění druhého stupně (zde byli voleni poslanci). Kodifikovaný způsob volby umožnil účast i drobné buržoazii, řemeslníkům a malým rolníkům; námezdně pracující ústava vyloučila. Poslancem mohl být zvolen pouze ten, kdo byl schopen zaplatit census ve výši 50 liber (tzv. stříbrná marka).
- 5 Viz JIŘÍ KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 94.

moci byl relativně vstřícný kabinetní list z 8. dubna 1848, v němž se panovník v otázce obnovy Království českého odvolal na budoucí rozhodnutí říšského sněmu, přislíbil jazykovou rovnoprávnost, svolání českého zemského sněmu, ve kterém měly být zastoupeny také města a venkovské obce, a stanovení zásad voleb. Navrhovaný volební řád však omezoval výkon volebního práva na poplatníky přímých daní a ve městech na obyvatele příslušející k měšťanstvu. Věková hranice pro aktivní volební právo byla předlohou stanovena na 25 let a pro pasivní na 30 let.⁶

Veřejnost ovlivněná politickou situací si i v Čechách vynutila vznik a respektování nových revolučních orgánů, z nichž nejvýznamnější byl Národní výbor.⁷ Zpočátku v něm zasedali zástupci českého i německého měšťanstva, jejich spolupráci však narušovaly sílící národnostní rozpory. Prvořadým úkolem nově vzniklé instituce byla realizace kabinetního listu a příprava voleb do českého sněmu. Zemský volební řád, přijatý Národním výborem již kolem 20. dubna 1848, byl vládou pouze revidován. Na jeho základě vypsál guberniální prezident Lev Thun na 17. května volby do zemského zastupitelstva s tím, že sněmovní jednání budou zahájena 7. června 1848. Vlivem následujících událostí ve Vídni a v Praze k tomu však nedošlo.

Na základě oktrojované ústavy (Pillersdorfovy),⁸ publikované 25. dubna 1848, byl 9. května oktrojován prozatímní volební řád do dolní sněmov-

- 6 Praha měla delegovat 12 zástupců, ostatní královská města po 1. Venkovská města s 8000 obyvateli 2 zástupce, s počtem obyvatel nižším (do 4000) po 1 zástupci. Každou pražskou vysokou školu zastupoval její rektor a jednotlivé fakulty vyslaly po 1 zástupci. Venkovské obyvatele měli zastupovat vždy 2 poslanci za vikariátní obvod. Viz KAREL MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999, s. 175. T. G. Masaryk v projevu o státním právu a česko-německé otázce uvedl: „Podle tohoto nařízení by český zemský sněm tvořilo celkem 218 členů duchovního, panského a rytířského stavu, ze 121 okresů a měst by však vzešlo 354 nestavovských poslanců, podstatná většina poslanců by tedy pocházela z lidu, většina, jež je srovnatelná se současným nikoli stavovským zastoupením podle našeho liberalismu.“ T. G. MASARYK, *Parlamentní projevy 1891–1893*, edd. V. Doubek, Z. Kárník, M. Kučera, Praha 2001, s. 309–310. Otto Urban uvádí nižší počty jak nevolených šlechtických zástupců (210), tak i volených poslanců (327). Viz OTTO URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 37.
- 7 Na rozdíl od Vídně existovaly v Čechách ještě v první třetině roku 1848 předběrnové instituce: zemské gubernium vedené guberniálním prezidentem, krajští hejtmani, byrokratické magistráty jmenované vládou a vrchnostenská správa v čele s vlastníky panství.
- 8 Tato ústava vycházela vstříc požadavku konstitucionalismu za účelem zklidnění veřejného mínění. Nerespektovala však většinu svých slibů obsažených v patentech z 15. března a 8. dubna 1848. Tvořilo ji 7 částí obsahujících všeobecné předpisy o postavení císaře, o občanských a politických právech občanů, o vládě, říšském sněmu a zemských sněmech. I když ústava nevstoupila v platnost, pouze byl na jejím základě svolán říšský sněm jako ústavodárné shromáždění, byla

ny,⁹ jenž zbavil volebního práva veškeré dělnictvo,¹⁰ osoby ve služebním poměru nebo závislé na podpoře veřejných dobročinných ústavů a ženy. Obyvatelstvo Vídně si nepokoji, vrcholícími v polovině května, na vládě vynutilo zrušení senátu, do něhož mělo být císařem jmenováno 150 velkostatkářů, a dodatečné rozšíření volebního řádu do říšského sněmu. Po vydání výnosů 30. května a 10. června 1848 se novelizovaný volební řád vztahoval i na dosud politicky neplnoprávné dělníky a ostatní závislé osoby, ne však na ženy. V platnosti ponechal pravidlo o nepřímé volbě poslanců a stanovil tajné, rovné a téměř všeobecné hlasovací právo. Na jeho základě bylo zvoleno 238 poslanců, kteří 10. července 1848¹¹ zasedli do lavic poslanecké sněmovny říšského sněmu.¹² Návrh nové ústavy říšský sněm projednával od 15. listopadu 1848 v Kroměříži, kam musel po vypuknutí říjnových nepokojů ve Vídni přenést svá jednání. Tzv. kroměřížská ústava byla dokončena ve stejné době (4. března 1848), kdy císař sankcionoval Stadionovu ústavu, zveřejněnou 7. března 1849, současně s manifestem rozpouštějícím kroměřížský říšský sněm.¹³

Stadionova ústava, jež měla alespoň zachovat zdání parlamentní monarchie, obsahovala zásadní změny v neprospěch nižších sociálních vrstev.¹⁴ Opět zaváděla berní census a dvoukomorový říšský sněm. Zemské sněmy měly volit členy horní sněmovny, pocházející z nejbohatších šlechtických kruhů, kteří platili 500 zlatých přímých daní ročně.¹⁵ Volební právo do dolní sně-

významná formulací některých zásad definitivně uplatněných při stylizaci rakouského ústavního práva v roce 1867: rozsáhlé pravomoci císaře, omezené jen ve sféře zákonodárné spoluúčasti sněmu a v moci nařizovací podpisem ministra, pojetí historických zemí jako pouhých provincií říše, dvoukomorového říšského sněmu, složeného z poslanecké sněmovny a senátu, jehož členy jmenoval císař. Ústava se nevztahovala na Uhry, Chorvatsko a Lombardsko-Benátsko.

- 9 Poslanci měli být do sněmovny voleni nepřímo pomocí volitelů; na každých 50 000 obyvatel měl být zvolen jeden poslanec. Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 177; *Volební řády*, in: Ottův slovník naučný, sv. XXVI, Praha 1925, s. 917.
- 10 Ve volebním zákoně bylo zahrnuto pod osoby pracující za týdenní nebo denní mzdu.
- 11 Slavnostní zahájení se konalo až 22. července 1848. Viz ZDENĚK V. TOBOLKA, KAREL KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl III: *Dějiny české politiky nové doby*, Praha 1909, s. 119–126.
- 12 Na 500 voličů připadl na venkově 1 volitel, ve městech 2. Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 180; *Volební řády...*, s. 917.
- 13 Publikováním Stadionovy ústavy padl připravený návrh tzv. kroměřížské ústavy.
- 14 Zakotvila dědičnou monarchii v čele s císařem s rozsáhlými pravomocemi, stanovila jednotné občanství, jednotný právní řád, rovnost před zákonem, obecní samosprávu atd. Ústava byla centralistická a platila pro celou říši. Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 181.
- 15 Viz *Volební řády...*, s. 918.

movny záviselo též na schopnosti platit přímé daně, přičemž minimální census se měl v jednotlivých zemích pohybovat mezi 5–20 zlatými.¹⁶ Volební řád, jenž byl součástí Stadionovy ústavy, měl nastolit v porovnání s Pillersdorfovou ústavou mnohem méně příznivé podmínky pro politickou participaci nižších společenských vrstev. Přestože březnová ústava vycházela vstříc požadavkům nejbohatších skupin obyvatelstva, byla na počátku padesátých let 19. století zrušena vládnoucími kruhy, které usilovaly o obnovu absolutistické vlády.

Jak z předcházejícího textu vyplývá, ani v jednom případě zákonodárci zastupující jednotlivé země habsburské monarchie nepamatovali s výkonem volebního práva na ženy. Na místě je otázka – proč? Odpovědí může být situace v české společnosti první poloviny 19. století, jež vymezila v duchu konzervativních tradic ženě místo v soukromé sféře.

Cesta žen od filantropie – prvního krůčku k uvědomění si své lidské hodnoty, díky níž čas od času opouštěly soukromou sféru za účelem výkonu ne-honorované, společností prospěšné práce mimo rodinu – k politickým aktivitám byla dlouhá a vyžadovala od žen nemalé úsilí, jež musely vyvinout především v oblasti vzdělávání. Filantropie však nebyla ještě emancipací, i když k ní neměla daleko. Emancipační hnutí v Čechách sice v mnohém vycházelo ze západoevropského, na rozdíl od něj se však vyznačovalo spoluprací měšťanských žen s muži. Nejvýznamnějším z těch, kteří stáli od druhé poloviny třicátých let 19. století u emancipace žen spojené s jejich intelektuálním povznesením, byl Karel Slavoj Amerling. Svými vzdělávacími aktivitami, v soukromém kroužku žen v salonu u Staňků i u Fričů a na krátký čas v Budči, přispěl k vytržení bytí jen několika málo Češek ze staleté letargie a pokusil se dát jejich životu hlubší smysl.¹⁷ Dovedl ženy k tomu, že si začaly uvědomovat své postavení ve společnosti a v rodině i problémy s tím související. Nejzávažnějším z nich bylo naprosto nedostatečné vzdělání v širší ženské populaci, a to navzdory povinné šestileté školní docházce. Proto nemnoho na svou dobu vzdělaných žen, Magdalena Dobromila Rettigová, Antonie Rajská, Eleonora Věroslava Jonáková, Svatava Amerlingová, za Spolek Slovanek Honorata Zapová a další, začalo za velmi obtížných podmínek pokládat základy k vyššímu dívčímu vzdělávání v českém jazyce. Vzdělání a propagace vlasteneckých myšlenek však zatím směřovaly převážně k jedinému cíli – k národně uvědomělé matce, partnerce českého vlastence, která zaručí výchovu jeho dětí, především synů, v národně uvědomělém duchu a jemu vytvoří klidné a harmonické zázemí. Z toho plyne, že vedle několika málo žen působících jako

16 Volby do dolní sněmovny: na 100 000 obyvatel připadal 1 poslanec.

17 Viz MILENA LENDEROVÁ, *K hrůchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 236–237.

učitelky či vychovatelky zůstávala domácnost i nadále rozhodující sférou činnosti ženy pocházející ze středních vrstev.

Vzhledem k situaci v české společnosti v době třicátých a čtyřicátých let 19. století se ženy soustředily na reálné cíle: zkvalitnění vzdělání, rozvoj český psané literatury, filantropii. Neusilovaly o to, nač nebyly připraveny. Ve veřejné práci, v politické a ekonomické oblasti proto zůstanou ještě dlouho mimo mužský svět. Překážkou ke kvalifikovanému zapojení do těchto sfér jim byly nejen konzervatismus působící v české společnosti nebo chybějící kvalitní vyšší vzdělání, ale i nepřipravenost mužské populace na spolupráci ve výše zmíněných oborech.

1860–1896

Teprve po neúspěších neoabsolutistického systému na poli finančním, politickém i vojenském byl František Josef I. nespokojenou šlechtou donucen ke krokům obnovujícím ústavnost. Prvními dokumenty, jež se staly základem pro návrat k parlamentarismu, byly Říjnový diplom (20. října 1860) a centralistická únorová ústava (26. února 1861),¹⁸ která posílila zákonodárnou moc říšského zastupitelstva a omezila moc zemských sněmů. Současně naznačovala v duchu Říjnového diplomu možnost dualistického uspořádání říše tím, že rozlišovala užší a širší říšskou radu.¹⁹ Poslanecká sněmovna byla až do roku 1873 volená nepřímo, prostřednictvím zemských sněmů, panská sněmovna byla jmenována císařem. Důležitou součástí únorové ústavy byla zemská zřízení doplněná volebními řády do 15 zemských sněmů (čl. 3 a 4, č. 20/1861 ř. z.).²⁰

18 Viz BERND ROTTENBACHER, *Das Februarpatent in der Praxis. Wahlpolitik, Wahlkämpfe und Wahlentscheidungen in den böhmischen Ländern der Habsburgermonarchie 1861–1871*, Frankfurt am Main 2001.

19 Užší říšská rada: Čechy, Morava, Slezsko, Halič, Dolní a Horní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Salcbursko, Tyrolsko, Vorarlbersko, Dalmácie, Bukovina, Krajina, Istrie, Terst, Gorice a Gradiška. Širší říšská rada: užší rada doplněná o Uhry a Lombardsko-Benátsko. Viz *Volební řády...*, s. 918.

20 Pro každou z korunních zemí (Čechy, Morava, Slezsko, Halič, Dolní a Horní Rakousy, Štýrsko, Korutany, Salcbursko, Tyrolsko, Vorarlbersko, Dalmácie, Bukovina a Krajina) byly vydány volební řád a zemské zřízení. Pro Istrii, Terst, Gorici a Gradišku byl vypracován jeden volební řád a jedno zemské zřízení. Viz *Úvod k zákonu č. 20, čl. 3. a 4., Reichsgesetzblatt 1861 (RGBI)*, s. 70. Viz též ZDENĚK ŠOLLE, *Století české politiky. Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*, Praha 1998, s. 52. O principu kuriového systému viz *Oxfordský slovník světové politiky*, ed. J. Krieger, Praha 2000, s. 967; KAREL ŽALOUDEK, *Encyklopedie politiky*, Praha 1999, s. 492–495. Většinový volební systém vycházel z tzv. teorie zájmu, jež zahrnovala feudální princip stavovství. Jeho realizací v praxi byly volební kurie, do nichž byli rozděleni voliči i poslanci na základě majetkového censu (1. kurie velkostatkářská, 2. obchodních a živnostenských komor, 3. měst a 4. venkovských

Volební řád do českého zemského sněmu dal vedle mužů i části ženské populace aktivní a, aniž to zákonodárce zamýšlel, také pasivní volební právo do českého zákonodárského orgánu. Tím položil základy k pozvolnému rozvoji politického myšlení žen a k jejich možné budoucí angažovanosti v politické sféře. Z literatury i z pramenů je zřejmé, že ženy pracující od začátku šedesátých let ve spolcích tuto možnost zatím nevnímaly. V rámci veřejných aktivit občanských ženských spolků dominovalo zakládání vyšších dívčích škol, což byl úkol, jenž vyžadoval nezměrné úsilí ze strany žen a velké finanční prostředky. Jejich přístup k plnění tohoto prioritního úkolu se nezměnil ani po vydání spolkového zákona č. 134 ř. z. dne 15. listopadu 1867. Uvědomily si, že spolkový zákon dal i jim příležitost sdružovat se a působit nejen v charitativní, ale také v kulturní, společenské, všeobecně vzdělávací a profesní oblasti. Je nutné však připomenout, že nešlo o celonárodní a jednotnou ženskou aktivitu. Ta se zpočátku týkala jen úzkého okruhu žen z rodin inteligence a měšťanstva. Na venkov se ženské hnutí šířilo velice pomalu a dělnických žen se změny v životním stylu po následující čtvrtstoletí téměř nedotkly.²¹ Teprve velice liknavé zavádě-

obcí). Kuriální volební systém byl příčinou nerovnosti volebního práva, neboť zvýhodňoval majetné vrstvy vůči méně majetným. Volební geometrie se negativně projevovala i v národnostní problematice, protože velkostatkáři náleželi ve své většině k německé národnosti majorizované v politickém zastoupení proti českému obyvatelstvu svým velkým majetkem. V kurii obchodních a živnostenských komor, městské a venkovských obcí byla preferována německá buržoazie pomocí složité volební geometrie proti početní převaze českých voličů z méně zámožných městských a venkovských vrstev. Kurie velkostatku, držitelé velkostatků zapsaných do zemských desek – census ve výši minimálně 250 zlatých reálných daní. Viz *Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für Königreich Böhmen*, RGBl 1861, § 11, s. 240. Původně navržený census činil 1000 zlatých přímých daní ročně; po snížení se pohyboval v rozsahu 250–500 zlatých uvedených ve volebním zákoně. Viz OLGA STRÁNSKÁ, *Vývoj volebních rádí zemských v Čechách – poměrné zastoupení a volební právo žen*, *Ženská revue* 5/1910, č. 10, s. 181–182. Kurie OŽK (zájmová sdružení podnikatelů a obchodníků), měst (měšťanstvo), průmyslových míst a venkovských obcí (venkovští vlastníci) – census ve výši 10 zlatých přímých daní. Viz *Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für Königreich Böhmen*, § 13, s. 240.

- 21 Teréza Nováková psala Karolině Světlé ještě na konci osmdesátých let 19. století: „*Věnuji většímu času kromě domácím povinnostem zdejšímu veřejnému a spolkovému životu – ale zdá se mi to jako práce průkopníka, jež zpuchřelé zdi hotoví se sasypti. Neuvěříte, milostivá paní, že všechny vzdělávací přednášky, četba, horlení není ničím proti laskavému pohledu a slovu některé skrz naskrz německé, ale postavením svým povznesené rodiny. Jak často, jak smutně uvažuji o vašnostině povídce Z našich bojů. Ba zde jsou poměry horší oněch vylíčených; zde jest odpadlictví tajné, a proto tak těžko proti němu vystupovati, když má masku češství na líci!*“ Teréza Nováková Karolině Světlé, 20. února 1889 z Litomyšle, in: Z lidské sonáty. Korespondence Terézy Novákové, ed. B. Svadbobvá, Praha 1988, s. 123–124.

ní zkrácené denní pracovní doby, začátkem osmdesátých let na 11 a koncem století na 10 hodin, vytvořilo dělnickým ženám určitý prostor, který mohly vyplnit spolkovými aktivitami. Přesto již v šedesátých a sedmdesátých letech považovaly iniciátorky emancipačních snah samy sebe za nositelky zájmů českých žen, neboť jimi postupně budované školství mělo rozšířit možnosti vzdělání dívkám ze středních i nižších sociálních vrstev a bylo považováno za základ jejich společenského vzestupu. Neustálý deficit finančních prostředků však nedovolil otevřít dostatečný počet spolkových škol, v nichž se navíc platilo školné.²² Proto byly, i přes mnohé úlevy v jeho úhradách, zájemkyním z nemajetných vrstev většinou nedostupné. Dívčí školy výrobních spolků pomáhaly hlavně té části ženské středostavovské populace, která získ všeobecného nebo profesního vzdělání vnímala jako životní nutnost umožňující jim, v případě potřeby, ekonomickou nezávislost a soběstačnost. Budování dívčího školství a podpora vzdělávání se staly nejvýznamnějším demokraticky orientovaným cílem v činnosti ženských občanských spolků. Jeho uskutečňování bylo zcela závislé na iniciativě, vytrvalosti a síle žen k získávání podpory české veřejnosti, neboť rakouské ministerstvo kultu a vyučování nebylo ochotné na ně dostatečně materiálně ani finančně přispívat. Nad všemi soukromými školami si však přisvojilo právo vrchního dozoru. Pokud by bylo zástupcům školské správy bráněno v jeho výkonu, mohlo takovou školu zavřít.²³

Vyšší, středoškolské odborné a gymnaziální vzdělání dívek rozšířené na přelomu století studiem vysokoškolským, vydané společným úsilím občanských ženských spolků, některých politiků a části veřejnosti, otevřelo ženám cestu k rovnoprávným vzdělávacím možnostem. Úspěchy v oblasti školství zvýšily jejich sebevědomí. Usilovaly o občanskou a politickou rovnoprávnost, o úpravu volebních zákonů do říšské rady, zemského sněmu, obecní samosprávy a občanského zákoníku v oblasti rodinného, manželského, poručnického

22 Všechny spolkové dívčí školy byly soukromé. Eliška Krásnohorská v článku *První rakouský sjezd ženský* na doložení svých slov o zcela nedostatečném financování vyšších dívčích škol použila údaje z rozpočtu na rok 1891, dle něhož připadly na státní školy následující sumy peněz: vysoké školy (výhradně pro vzdělávání mužů) 4 051 767 zl., střední školy (výhradně pro vzdělávání mužské mládeže) 5 460 378 zl., školy průmyslové a odborné 2 101 207 zl. (v této částce byla zahrnuta 1 krajkářská škola 36 495 zl. a 11 škol pro porodní asistentky 27 600 zl.), ústavy ku vzdělávání učitelů a učitelek 1 352 735 zl. (ústavy ku vzdělávání učitelů 899 885 zl. a učitelek, pěstounek v mateřských školách a učitelek ručních prací 452 850 zl.). Roční náklady na školství činily v Předlitavsku téměř 13 miliónů zl. a z nich na vzdělávání ženské populace bylo věnováno 516 945 zl. Viz E. K., *První rakouský sjezd ženský*, Ženské listy 19/1891, č. 9, s. 195.

23 Viz ZDENĚK V. TOBOLKA (ed.), *Česká politika*, díl V, Praha 1913, s. 587.

a pracovního práva. Domnívaly se, že participace v politické sféře přinese pozitivní změny do jejich života i do všech oblastí společenského dění.

Dlouholetý politický a vojenský zápas Rakouska s Pruskem byl v roce 1866 ukončen u Hradce Králové rakouskou porážkou, jež urychlila rozpad říše na dva státní celky spojené pouze osobností panovníka, zahraniční politikou, vojenstvím a záležitostmi finančními.²⁴ Nová situace vyžadovala odpovídající ústavu vztahující se pouze na 17 království a zemí Předlitavska, jimž měl být společný panovník a parlament.

Nový ústavní dokument, značně přesahující představy panovníka i vlády a v podstatě platící až do roku 1918, byl publikován 21. prosince 1867. Tvořila ho řada základních zákonů, formálně navazujících na únorovou ústavu.²⁵ K nim náležel volební řád do poslanecké sněmovny novelizovaný v letech 1872, 1873, 1882, 1896 a 1907. Soudobá právní věda ústavu považovala za vrchol rakouského ústavního práva, neboť konkrétněji vymezila základní buržoazně liberální postuláty rakouského zřízení a uzákonila přes některé nedůslednosti a feudální přežitky širokou chartu občanských svobod, na které navázala i Československá republika. Kromě nepopíratelných pozitiv, občanské svobody a parlamentarismu, obsahovala i některá negativa. K nim náleželo zachování pozice a moci císaře, panské sněmovny, šlechtictví, volebního cenzu, principů hájících centralismus a dominantní postavení rakouských Němců, přestože tvořili necelou polovinu obyvatelstva. Stejně tak i navazující zákonodárství mělo v mnohých případech obdobné rysy.²⁶

Zákonů č. 141/1867 z 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu, č. 82 z 29. června 1868 ř. z. o vypsání přímé volby v případě, že by některý ze zemských sněmů odmítl volby provést, a č. 24 „nouzově“ přijatý 13. března 1872 o vypsání přímé volby, pokud jednotlivý poslanec nevykonával svou funkci

24 Pro výkon zákonodárné činnosti v oblasti společných záležitostí byly ustaveny „delegace říšské rady“ složené ze 120 poslanců z Rakouska (60) a Uher (60). Uhry: zákon č. 12/1867, Předlitavsko: zákon o společných záležitostech č. 146/1867 ř. z. Byl součástí prosincové ústavy. Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 186–187.

25 Zákon č. 101/1867 ř. z. o odpovědnosti ministrů, č. 134/1867 ř. z. o spolkovém právu, č. 135/1867 ř. z. o shromažďovacím právu, č. 141/1867 ř. z. o říšském zastupitelstvu, č. 142/1867 ř. z. o všeobecných právech státních občanů, č. 143/1867 ř. z. o říšském soudu, č. 144/1867 ř. z. o moci soudcovské, č. 145/1867 ř. z. o moci vládní a výkonné. Viz O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 222–223; K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 188.

26 Tiskový zákon omezoval vysokými kaucemi vydávání tisku, shromažďovací a spolčovací zákon umožňoval dozor správních úřadů a policejní zásahy do aktivit spolků. Obdobným způsobem redukoval zákon o výjimečném stavu z roku 1869 zbývající občanské svobody.

a bylo třeba jej nahradit, měly zajistit zákonné podmínky pro říšské zastupitelstvo nezávislé na existenci zemských sněmů.

Zákon o říšském zastupitelstvu z výkonu volebního práva vyloučil příslušníky ozbrojených sil, méně majetné či nemajetné vrstvy a ženy, kromě těch, jež mohly nepřímo volit (prostřednictvím zmocněnce) v kurii velkostatku.²⁷ Výše censu, odejmutí volebního práva příslušníkům ozbrojených sil a většině žen relativizovaly proklamovanou rovnost před zákonem, již zakotvil zákon o všeobecných právech státních občanů.

Necelý rok po přijetí zákona o volbách z nouze poslanecká sněmovna v březnu 1873 projednala a dvoutřetinovou většinou přijala dvě zákonné předlohy.²⁸ Zákon č. 40/1873 z 2. dubna 1873 upravil některé paragrafy zákona č. 141/1867 z 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu. Zvýšil celkový počet poslanců z 203 na 353, přesně stanovil počet mandátů z jednotlivých korunních zemí, přímou volbu ve třech kuriích (velkostatku, obchodních a živnostenských komor, měst) a nepřímou v kurii venkovských obcí.²⁹ Zachoval rozsah censu platícího již v předešlých volebních řádech. Zákon č. 41/1873 z 2. dubna 1873 o volebním řádu poslanců poslanecké sněmovny říšské rady konkretizoval podmínky pořádání voleb v jednotlivých kuriích a zemích, zavedl samostatnou legislativu pro volby do říšské rady nezávislou na zemských sněmech a ponechal výkon nepřímého volebního práva ženám z kurie velkostatku (§ 9, odst. I, zák. č. 41/1873). Pasivní volební právo přičkl jen voličům mužského pohlaví.³⁰

27 Zmocněncem „soběprávné“ ženy-voličky musel být volič vykonávající volbu ve stejné kurii, ne však manžel. Volba plnomocenstvím činila z žen-voliček méněcenné bytosti, které většinou svého zmocněnce neznaly a i v případě, že věděly, kdo jím bude, nesměly mu sdělit, koho má volit. Vzhledem k tomu, že hlasování bylo tajné, neměla žena-volička možnost zkontrolovat, komu byl jejím jménem dán hlas. Tento způsob poškozoval tajnost a čistotu voleb a sváděl k agitaci; z žen udělal bezmocný materiál, jemuž potřebnou plnou moc musel dle zákona vyplnit muž. Viz ŽOFIE TŮMOVÁ, *Volební právo žen*, *Ženský svět* 1/1896–1897, č. 16, s. 184–185; O. STRÁNSKÁ, *Vývoj volebních řádů zemských v Čechách – poměrné zastoupení a volební právo žen*, *Ženská revue* 5/1910, č. 12, s. 231.

28 Z celkového počtu 203 poslanců chybělo ve sněmovně 36 členů, dalších 47 (převážně poslanci z Haliče) již před hlasováním oznámilo, že se ho nezúčastní. Ze zbývajících 122 poslanců pro reformu hlasovalo 120, tj. 59,1 % z celkového počtu. Vzhledem k tomu, že se 36 poslanců, kteří neskládali přísahu a nepřišli do sněmovny, nepočítalo, mohla být vykázána potřebná dvoutřetinová většina – 71,8 %. Viz O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 262.

29 Na 500 obyvatel připadl 1 volitel.

30 Viz VLADIMÍR SLAVÍK, *Volební právo žen u nás*, *Ženský svět* 10/1906, č. 15, s. 202; Ž. TŮMOVÁ, *Volební právo žen*, s. 199; P. C. NESÝ, *O právním postavení žen v právu rakouském*, *Ženské listy* 23/1895, č. 2, s. 29.

Ústavní reforma z dubna 1873 posílila centralistické tendence a poměrně stabilizovala politický systém odpovídající potřebám buržoazní společnosti. Postavila říšskou radu na pevnější základy a zbavila ji závislosti na rozhodování jednotlivých zemských sněmů, jejichž význam se značně zmenšil. Od tohoto roku se rakouské volební právo vyvíjelo ve třech liniích určených volebními zákony do poslanecké sněmovny říšské rady, zemských sněmů a do okresních a obecních samospráv.³¹ Volební řády do zastupitelstev statutárních měst tvořily samostatnou skupinu zákonů.³²

Novela volebního zákona č. 142, publikovaná 4. října 1882, podpořená velkostatkem i Taaffeho kabinetem, vnesla do politického dění nový demokratizační prvek snížením cenzu v kuriích městské a venkovských obcí z 10 na 5 zlatých přímých daní ročně. Rozšíření aktivního volebního práva na maloburžoazní vrstvy, ve své většině odmítající liberalismus a dosud nezorganizované do politických stran a hnutí, oslabilo pozice německých liberálů a posílilo pravici poslanecké sněmovny říšské rady. Tato novela přispěla k demokratizaci volebního systému přesto, že zatím šlo o zvýšení počtu voličů spíše teoreticky, o čemž svědčily volby do říšské rady konané 1., 3. a 5. června 1885. Závažným problémem rakouského volebního systému zůstala i nadále nerovnocennost voličských hlasů, již novela stejně jako volební právo žen neřešila.³³

K politizaci českého ženského hnutí, nejen sociálnědemokratického, ale především občanského, významně přispěl T. G. Masaryk. Byl přesvědčen, že každá, tím spíše vzdělaná žena má mít stejná občanská a politická práva a povinnosti jako muž. Jako spoluautor Návrhu programu lidového z roku 1890 se vyslovil pro všeobecné hlasovací právo a pro zrušení dosavadního zájmového zastoupení.³⁴ Také v dalších politických programech České strany lidové (1900) a České strany pokrokové (1912), na nichž se podílel, nebyl opomenut požadavek zrovnoprávnění žen a udělení jim všeobecného hlasovacího práva.³⁵ Ve svých

31 *Řád volební v obcích království Českého*, Zemský zákoník 1864, publikován 16. dubna 1864.

32 V Čechách byla dvě statutární města – Praha (*Obecní řád Pražský obsahující též volební řád*, Zemský zákoník 1850, č. 85, publikován 27. 4. 1850, s. 124–133); Liberec (*Obecní řád Liberecký obsahující též volební řád*, Zemský zákoník 1850, č. 202, publikován 15. prosince 1850, s. 370–396).

33 Nerovnocennost voličských hlasů: voličský hlas jednoho velkostatkáře ve volbách do poslanecké sněmovny říšské rady měl stejnou váhu jako 46 voličských hlasů městských nebo 160 venkovských. Viz JAN HAVRÁNEK, *Boj za všeobecné, přímé a rovné hlasovací právo roku 1893*, Praha 1964, s. 20; *Volební řády...*, s. 918.

34 *Návrh programu lidového*, Čas 11. 1. 1890, s. 693.

35 *Rámcový program České strany lidové*, Praha 1900, s. 7–43, 122, 193; *Program České strany pokrokové*, Praha 1912, s. 23–24, 70, 112–115.

článcích, v přednáškách pro veřejnost i za katedrou a v projevech v poslanecké sněmovně říšské rady se velmi často vracel k problematice občanského i politického zrovnoprávnění žen. V říšské radě to bylo naposledy dne 28. října 1911 ve společném prohlášení s několika českými poslanci: „*Podle § 7 v současnosti platného základního státního zákona o říšském zastupitelstvu se oprávněnost volit poslance právě tak jako volitelnost do funkce poslance omezuje na mužské pohlaví. Ve všech moderních kulturních státech působí již po desetiletí hnutí, jehož snahou je rozšířit oprávněnost volit a být volen do zákonodárných orgánů i na ženy. Toto hnutí již zaznamenalo značné úspěchy, protože v mnoha zemích již bylo i v tomto ohledu ženám přiznáno stejné právo jako mužům. Ostatně právo volit a být volen do zemských sněmů přiznala i u nás ženám alespoň částečně již zemská zřízení z roku 1861. Protože jsme přesvědčeni o oprávněnosti snah ženského hnutí usilujícího o rozšíření volebního práva i na poslaneckou sněmovnu, podáváme tento návrh: ‚Vyzýváme c. k. vládu, aby v co nejkratší době předložila poslanecké sněmovně zákonný návrh pozměňující § 7 základního státního zákona o říšském zastupitelstvu ve smyslu rozšíření práva volit a být volen i na příslušníky ženského pohlaví.‘“³⁶*

Od začátku devadesátých let 19. století se i zásluhou T. G. Masaryka začaly v ženských časopisech systematictější objevovat vedle kulturních a vzdělávacích témat též informace o zkušenostech ze zemí, v nichž ženy již získaly volební právo anebo o něj usilovaly.³⁷ Na příkladech doplněných argumenty ve prospěch volebního práva se mohly české ženy poučit a inspirovat pro svůj vlastní boj za občanskou a politickou rovnoprávnost.³⁸ K článkům směřujícím do praxe záhy přibýly texty věnované rozborům soukromého a veřejného práva, k němuž náleželo také volební právo do obou zákonodárných sborů a do obcí. Čtenářky byly upozorňovány na rozpory v jednotlivých ustanoveních a seznamovány s postojem českých a německých politických stran k udělení volebního práva ženám.³⁹

36 T. G. MASARYK, *Parlamentní projevy 1907–1914*, edd. V. Doubek, Z. Kárník, M. Kučera, Praha 2002, s. 340. O demokratizaci volebních zákonů promluvil 20. července 1907. Tamtéž, s. 15–32.

37 První informace byly publikovány v *Ženských listech*, k nim se připojil v roce 1892 založený *Ženský list*; spektrum ženských periodik rozšířily na přelomu let 1896/1897 *Ženský svět*, v roce 1900 *Ženský obzor* a v roce 1905 *Ženská revue*.

38 Viz např. *Volební právo žen*, *Ženské listy* 20/1892, č. 5, s. 98–99; *Volební právo žen*, *Ženské listy* 32/1904, č. 6, s. 112; B., *Schůze žen a dívek*, *Ženský list* 3/1894, č. 13, s. 97–99; *Demonstrační procházka dělnictva brněnského a naše ženy*, tamtéž, č. 20, s. 153–154; –C–, *O volebním právu*, *Ženský list* 4/1895, č. 2, s. 9–10; *O právu volebním*, tamtéž, č. 14, s. 105–106, č. 15, s. 113–114; *Hlasovací právo žen*, *Ženský list* 9/1900, č. 2, s. 11–12, č. 3, s. 18–20.

39 K nim náležela studie JUDr. P. C. Nesýho, jež rozbírala a vysvětlovala soukromé a veřejné právo žen, včetně volebních zákonů z let 1861 (do českého zemského sněmu) a 1864 (do

Na rozdíl od občanského ženského hnutí dosáhla již v polovině devadesátých let organizační a zvláště politická práce sociálnědemokratických a dělnických žen mnohem vyšší úrovně.⁴⁰ Již v době projednávání jim byla zřejmá nedosta- tečnost Badeniho volební reformy zveřejněné 14. června 1896.⁴¹ Sociálnědemo- kratické a dělnické ženy ji zpočátku odmítly, neboť zákony č. 168 a 169 zaváděly kromě čtyř již existujících kurií, odstupňovaných dle výše odváděných přímých daní, kurií pátou zohledňující požadavek všeobecného hlasovacího práva, které se však nevztahovalo na ženy.⁴² V páté kurií, přestože byla nazývána dělnickou, mohly získat další mandáty také strany náležející k první až třetí kurií. I když Ba- deniho novela splnila požadavek všeobecného hlasovacího práva pouze částeč- ně, sociálně demokratická strana ji nakonec přijala s poměrně velkým zájmem. Před volbami vypsány na první polovinu března 1897 vyzval *Ženský list* své čtenářky k participaci na volbě. Měly přesvědčit své muže, syny, bratry, aby šli volit přesto, že den voleb připadl na všední, tzn. pracovní den.⁴³ Přestože refor-

obcí): P. C. NESÝ, *O právním postavení žen v právu rakouském*, *Ženské listy* 23/1895, č. 1, s. 1–5, č. 2, s. 26–30. O dva roky později vyšla v *Ženském světě* přednáška Žofie Tůmové O volebním právu žen, v níž upozornila na rozpory v zákonech – spolkovém, shromažďovacím a volebních: Ž. TŮMOVÁ, *Volební právo žen*, *Ženský svět* 1/1896–1897, č. 12–13, s. 163–164, č. 15, s. 184–186, č. 16, s. 198–200. Dále viz LIBUŠE DEDKOVÁ, *Právní postavení žen v Rakousku*, *Ženský svět* 2/1898, č. 22, s. 305–307; MAR. ČERNYCHOVÁ, *Všeobecné právo hlasovací a ženy*, *Ženská revue* 1/1905–1906, č. 7, s. 169–169.

- 40 Dělnické ženy zakládaly spolky, v nichž dbaly na dobrou organizaci a politické vzdělávání, neboť si uvědomovaly bezbrannost jednotlivých, zvláště provdaných žen. „*Provdaná žena jest jako dělnice mnohem pozornější a učenlivější než svobodná; ohledy k dětem nutí ji k nejzazšímu rozpětí sil, aby vydělala na nejnütnější živobytí, a tak dá si mnohé líbiti, co by si svobodná žena líbit nedala, a dělník již teprve ne.*“ AUGUST BEBEL, *Žena a socialismus*, Praha 1909, s. 220.
- 41 Badeniho volební reforma byla poslední realizovanou novelou volebního zákona vycházející z feudálního principu stavovství (tzv. teorie zájmu). Neznamenala změnu kuriivého systému a nezměnila podstatu stavovského parlamentarismu. Zvýšila jen počet voličů z 1 732 257 na 5 333 431.
- 42 Radikálněji laděný ženský sociálnědemokratický tisk vysvětlil princip Badeniho volební reformy a kriticky se o ní vyjádřil: „*Co lid žádá za odstranění třídního nebo zájmového zastoupení v parlamentě, tu hr. Badeni [...] potvrzuje starý zlořád volebního řádu a ještě jej rozmnožuje nespravedlností novou. [...] Oprava tato nezavádí, vyjma jedné nové kurie, ničeho nového, ona rozšiřuje jen staré bezprávi. [...] a to si dovolí vláda předkládat sněmu na místě všeobecného, rovného práva hlasovacího. Nepřímé právo volební, nejen že není odstraněno z kurií starých, ale jest ponecháno i v kurií nové... [...] A o ženách? No, o těch není ani té nejmenší zmínky, na ženy vláda úplně zapomíná [...].“ *Volební oprava*, *Ženský list*, 5/1896, č. 4, s. 25–26. Článek upozornil i na dosud nepřilíhš veliký zájem měšťanských žen na získání volebního práva. Viz též KARLA MÁCHOVÁ, *Hlasovací právo žen*, *Ženský list* 5/1897, č. 5, s. 33–34, č. 6, s. 41–42.*
- 43 Viz BERTA, *Ženy při volbách*, tamtéž, č. 3, s. 17–18.

ma představovala další z polovičatých počinů vlády, směřovala k demokratizaci politického systému a společnosti.⁴⁴

1900–1907

Po přelomu století značná část české společnosti uznala za oprávněný požadavek všeobecného hlasovacího práva, což se pro dělnické i občanské ženské hnutí stalo impulsem k šířeji pojatým politickým aktivitám. V sociálnědemokratickém ženském tisku vedle článků zabývajících se sociální otázkou, vysvětlujících význam všeobecného hlasovacího práva pro demokratizaci společnosti a agitujících pro něj,⁴⁵ vycházela ke zlepšení orientace v politických otázkách série článků, jež informovaly o přístupu jednotlivých českých politických stran k všeobecnému hlasovacímu právu a k jeho udělení ženám.⁴⁶ Také v časopisech občanského ženského hnutí byly častěji publikovány texty týkající se tématu „žena a politika“ a všeobecného hlasovacího práva. Některé z nich velmi kriticky hodnotily dosavadní činnost občanského ženského hnutí, jež zatím dokázalo zaujmout poměrně málo žen v porovnání se sociálnědemokratickým a s klerikálním hnutím.⁴⁷

Pravidelnější spolupráce některých představitelk sociálnědemokratického, národněsociálního a občanského ženského hnutí začala teprve po ustavení Ženského klubu českého (1903), který vedle nepolitických aktivit garantoval až

44 K rozšíření aktivního volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady došlo ještě jednou – zákonem č. 226 z 5. prosince 1896 v důsledku berní reformy osobních daní z příjmů. Vztahovalo se na voliče městské a venkovské kurie platící 8 K přímých daní. *Volební řády...*, s. 919.

45 Viz -C-, *Osmihodinová doba pracovní*, Ženský list 4/1895, č. 5, s. 33–35; KARLA MÁCHOVÁ, *Ženská otázka a dělnice*, Ženský list 6/1897, č. 3, s. 18–20, č. 4, s. 26–27, č. 6, s. 41–42; TÁŽ, *Žena v práci průmyslové a ochranné zákonodárství*, tamtéž, č. 9, s. 65–67; BERTA, *Ochranné zákonodárství pro ženy*, tamtéž, č. 17, s. 130–133; KARLA MÁCHOVÁ, *Ženská otázka ve svém vývoji*, Ženský list 9/1900, č. 14, s. 105–106; č. 15, s. 113–114, č. 15, s. 121–122. V uvedených člancích se sociální tematikou lze zaznamenat odlišný přístup dělnických žen k sociálním otázkám, školství, zdravotnictví atd. Zatímco dělnické ženy požadovaly, aby se na řešení uvedených záležitostí podílely stát, země a obec, v člancích psaných ženami, jež pracovaly v občanském hnutí, převládal názor, že značnou část sociálních problémů je možné řešit charitou. V otázce financování a správy školství a zdravotnictví se obě skupiny shodly.

46 Viz *Hlasovací právo a ženy*, Ženský list 9/1900, č. 6, s. 42–43; FRANTIŠEK KOMPRDA-LY-SICKÝ, *Jaké jsou zásady různých politických stran?*, tamtéž, č. 7, s. 49–50, č. 8, s. 59–60, č. 9, s. 68–69, č. 10, s. 75–76, č. 11, s. 83–84, č. 12, s. 92–93, č. 13, s. 98–99, č. 16, s. 122–123.

47 Ještě v roce 1909 si stěžovala funkcionářka České strany pokrokové Pavla Buzková, že ženské spolky nejsou v Čechách „povětšinou ničím jiným než klerikálními politickými organizacemi“. Cit. dle PAVLA HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. Příklad českých zemí*, Československý časopis historický 31/1983, č. 5, s. 736.

do založení Výboru pro volební právo žen (1905) veškerou politickou činnost českého ženského hnutí navzdory § 30 spolkového zákona a perzekucním zásahům státní moci. K prvním velkým společným akcím na podporu všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva pro muže a ženy patřila veřejná schůze žen svolaná Terézou Novákovou na 14. června 1904 do zasedacího sálu Ženského klubu českého. Všichni přítomní se vyslovili pro uzákonění všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva pro obě pohlaví a pro zintenzivnění politického vzdělávání žen, jež mělo čelit sílícímu klerikalismu.⁴⁸

Ve druhé polovině roku 1904 a v průběhu roku následujícího gradovaly politické aktivity sociálních demokratek a národních socialistek, k nimž se postupně přidávalo stále více žen z občanského hnutí.⁴⁹ Společně s muži demonstrovaly za uzákonění všeobecného hlasovacího práva do obou zákonodárských sborů a do samosprávných orgánů, za rozšíření a zkvalitnění sociálního zákonodárství a požadovaly úpravu § 30 spolkového zákona z roku 1867.⁵⁰

Druhá polovina listopadu 1905 byla pak ve znamení příprav ke generální stávce vyhlášené sociálně demokratickou stranou v Rakousku na 28. téhož měsíce. Jejich součástí byly významné schůze organizované ženami.⁵¹ První

48 Viz *Veřejná schůze žen...*, Ženský list 4 (13)/1904, č. 13, s. 2–3, č. 14, s. 2. V této době projednával správní soud ve Vídni podání učitelek žádajících udělení volebního práva do obecních zastupitelstev. Dne 6. července 1904 vídeňský správní soud rozhodl, že učitelky mají volební právo do obecních zastupitelstev, kromě měst se zvláštním statutem. V nich i nadále volební právo neměly. V rámci této úpravy volebního řádu nebyly učitelky vyloučeny z užívání občanských práv. Ze stanoviska správního soudu pro ženské hnutí vyplynulo, že je do budoucna nutné požadovat další občanská, eventuálně politická práva, z nichž dosud byly ženy bez příčiny vylučovány. Srov. též Památník národního písemnictví, Literární archiv, Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, oběžníky. Vysokému sněmu království Českého v Praze! Nedatováno, přírůstkové č. 22/76, inv. č. 2162; *Volební právo učitelek*, Ženský svět 8/1904, č. 15, s. 192; *Volební právo učitelek do obcí*, Ženský obzor 5/1904–1905, č. 7–8, s. 116–117; *Volební právo učitelek*, Vesna 1/1904–1905, č. 6, s. 94.

49 Ve druhé polovině roku 1904 ženy v Čechách a na Moravě uspořádaly sto manifestačních schůzí na podporu všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. Pokrokové ženy na Moravě zintenzivnily práce spojené se založením dívčího gymnázia v Brně. Ženský klub český organizoval veřejné přednášky – o právním postavení žen ve společnosti přednášel Václav Bouček, o moderním názoru na ženu T. G. Masaryk atd. Viz Il., *Moderní názor na ženu*, Přehled 3/1904–1905, č. 9, s. 166–197.

50 Viz *Sem se všeobecným právem hlasovacím*, Ženský list 4 (13)/1904, č. 22, s. 1; *Společovací a politické právo pro ženy*, tamtéž, č. 25, s. 1–2.

51 Viz *Sociální demokraté! Mužové a ženy práce! Občané! Lide československý!*, Právo lidu 3. 10. 1905, [s. 1]; *100.000 dělníků před zemským sněmem českým*, Právo lidu 11. 10. 1905, [s. 1]; *Soudruzičky a soudruzi!*, tamtéž, [s. 7]; *V Praze teče dělnická krev*, Právo lidu 5. 11. 1905, [s. 2].

se konala 19. listopadu 1905, kdy se sešly členky národně sociální strany, aby se vyjádřily k požadavku všeobecného hlasovacího práva, k účasti na blížící se generální stávce a k událostem posledních dnů. Druhou, nejvýznamnější z listopadového trojlístku schůzí, svolal Ženský klub český na 24. listopadu 1905. Zúčastnily se jí delegátky dvaceti ženských spolků z Prahy a pražských předměstí. Organizace ze vzdálenějších míst Čech a Moravy byly o průběhu jednání podrobně informovány. Ve všech referátech řečnice zdůraznily nutnost stát se plnoprávnými občankami: „*V této vážné chvíli nesmí ženy mlčet, neboť by se práva ani za 20 let nedočkaly. Každý muž je opozičním potud, dokud sám toho práva nemá, jakmile ho vydobude, nezbude mu pro ženy času. [...] My svého volebního práva nedobudeme již nyní, ale rozhodujícím bude, že nyní nemlčíme, že se stavíme v bojové šiky, že o svá lidská práva důrazně hlásiti se dovedeme. [...] Chceme volební právo nejen pro pracovnice neb ženy samostatné, ale pro všechny bez výjimky.*“⁵² Třetí schůze, svolaná na 26. listopadu Českou stranou státoprávní společně se zástupkyněmi Ústředního spolku žen českých na téma „Svůj k svému“, měla podpořit český průmysl a obchod.⁵³

V jarních měsících roku 1906 vláda předložila návrh na volební opravu, v níž zcela opominula více než polovinu státních občanů – ženy.⁵⁴ Zástupkyně českých žen⁵⁵ se proti očividnému bezpráví ohradily na protestní schůzi uspořádané 18. března 1906 za spolupráce Výboru pro volební právo žen s Ústředním spolkem a s Ženským klubem. Projevy Terézy Novákové, Františky Anýžové, Marie Tůmové, Františky Zeminové a dalších byly proneseny v duchu motta schůze „*Jako nepřijde svoboda národů od mocnářů, tak nepřijde svoboda žen od mužů*“, jež dále rozvíjely a vybízely členky hnutí k usilovné práci směřované

52 O. S. A., J. B., R., *Schůze a manifestace*, Ženský svět 9/1905, č. 21, s. 289.

53 Viz *Českým ženám na uváženu!*, Samostatnost 16. 12. 1905, s. 518.

54 V souvislosti s ním vyšly v *Ženském obzoru* dva články. Oba kritizovaly práci vlády, ale také přístup českých politických stran i ženské hnutí: *Hlasovací právo a ženy*, Ženský obzor 6/1906–1907, č. 2, s. 17; JAN ZIEGLOSER, *Všeobecné hlasovací právo a ženy*, tamtéž, č. 4, s. 58–59.

55 Moravské občanské hnutí publikovalo před protestní schůzí v *Ženské revui* prohlášení na podporu volebního práva žen. „*Uražený hluboce křivdou, které se dopouští na ženách vládní předloha volební opravy, jež odpirajíc ženám přímé a rovné právo hlasovací, staví je netoliko na roven s nezletilci a pomatenci, ale snižuje ženy počestné na stejný stupeň s lidmi, kteří se dopustili zpronevěry, krádeže nebo kuplířství; poniženy takto ve své důstojnosti lidské i občanské, obrací se ženy české k zástupcům svým, českým poslancům, aby ve volebním výboru zastali se jich proti této hrozné křivdě, aby hlasovali pro volební právo žen jako praví poslanci svého lidu, jako Slované a muži, jimž nade vše jest právo a spravedlnost.*“ *Uražený hluboce křivdou...*, Ženská revue 1/1905–1906, č. 9, s. 215.

do politické oblasti.⁵⁶ Nevzaly však dostatečně na zřetel, že občanské ženské hnutí bylo zorganizované jen z části, dosud nevypracovalo kvalitní kulturní a politický program a že značná část spolků byla politicky pasivní. Na schůzi promluvili i dva zástupci politických stran: V. J. Klofáč za národně sociální stranu, jež zprostředkoval podání petice českých a moravských žen s 22 000 podpisy žádajícími volební právo, a JUDr. Antonín Sobotka za státoprávní klub poslanců radikálních a národně sociálních na říšské radě. V. J. Klofáč tlumočil stanovisko těch pokrokových mužů, kteří uznali oprávněné požadavky žen a jsou ochotni pro jejich uskutečnění něco vykonat. Také Antonín Sobotka vyslovil souhlas s oprávněnými požadavky žen, i když bylo zřejmé, že v roce 1907 volební právo do poslanecké sněmovny říšské rady nezískají.⁵⁷ „*V tomto parlamentě ženy neuvítějí; vláda však musí uznat, že ženám samostatným patří právo, které mají analfabeti.*“⁵⁸ V závěru projevu povzbudil ženy k všestrannému vzdělávání, včetně politického, aby rozeznaly zbožnost od klerikalismu. V rezoluci, uzavírající jednání, se zračilo zklamání z vládní předlohy a zároveň odhodlání pokračovat i přes překážky v nastoupené cestě.

- 56 Teréza Nováková shrnula veškeré aktivity žen v boji za hlasovací právo v letech 1904–1906 a objasnila navrhovanou volební reformu, jež polovině populace odebere právo volit. Vyzvala všechny ženské organizace, aby vytrvaly v zápase „za stejná práva s muži“. Viz OLGA STRÁNSKÁ, *Protestní schůze za volební právo*, Ženský svět 10/1906, č. 7, s. 86; M. T., *Protestní schůze českých žen v Praze vůči vládní předloze volební*, Ženská revue 1/1905–1905, č. 10, s. 251. Františka Anýžová mluvila o práci, již vykonaly ženské spolky a zdůraznila, že „*podřízenost pohlaví je překážkou pokroku lidstva; – měla-li by tato vládní předloha vejíti v platnost, zasáhla by těžce celý náš život. [...] Poměry sociálními byly ženy donuceny k samostatnosti a osvědčily se jako pracovnice ve všech oborech. [...] Stejně povinnosti máme – stejná práva chceme!*“ Cit. dle M. T., *Protestní schůze českých žen v Praze...*, s. 251. Marie Tůmová přítomným připomněla, že ministerský předseda Gautsch je ochoten přijmout odůvodněné návrhy k opravě volební předlohy. Františka Zeminová zopakovala, že ženy organizované v politických stranách a v občanských ženských spolcích trvají na tom, aby volební právo bylo přičteno všem ženám bez rozdílu stavu. Viz tamtéž, s. 251–253; O. STRÁNSKÁ, *Protestní schůze za volební právo*, s. 101–102.
- 57 Od počátku existence Výboru pro volební právo žen je možné datovat úzkou spolupráci s poslanci národně sociální strany. V nedatovaném dopise (dle jeho zařazení z ledna–února 1907) žádala F. F. Plamínková národněsociálního poslance JUDr. Antonína Sobotku, aby zaslal ŽKČ a Výboru projevy své i dalších sympatizujících poslanců z říšské rady zaznamenané ve sněmovním protokole. Viz PNP LA Praha, fond: F. F. Plamínková (1875–1942), Kniha korespondence z let 1906–1908, koncept dopisu F. F. Plamínkové JUDr. A. Sobotkovi, [začátek roku 1907], l. 33, přírůstkové č. 22/76, inv. č. 2804, kart. 4.
- 58 PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, protokoly schůzí 1905–1909, protestní schůze 18. 3. 1906 – vládní předloha o všeobecném, rovném hlasovacím právu a stanovisko žen, s. 1–3, přírůstkové č. 22/76, inv. č. 1724. Viz též O. STRÁNSKÁ, *Protestní schůze za volební právo*, č. 7, s. 85–86, č. 8, s. 101–102; *Volební právo žen*, Ženské listy 34/1906, č. 4, s. 71; M. T., *Protestní schůze českých žen...*, s. 251–253.

Konečné přijetí zákona o všeobecném hlasovacím právu podpisem císaře 26. ledna 1907 je možné považovat za určitý mezník ve vývoji dělnického a občanského ženského hnutí.⁵⁹ Boje za všeobecné hlasovací právo, jichž se ženy ve stoupající míře účastnily nejdříve po boku jim nakloněných politických stran a později v samostatných protestních akcích,⁶⁰ přispěly ke zdokonalení organizační a politické práce ženského hnutí, k ustavení ústředních organizací a prohloubily spolupráci občanského hnutí se sociálnědemokratickými a národněsociálními ženami.

V období od I. sjezdu československých žen (1897), kdy poprvé na oficiálním fóru požadovaly všeobecné hlasovací právo do obou zákonodárných sborů a do samosprávy, do prvních voleb do poslanecké sněmovny na základě všeobecného hlasovacího práva vykonaly obrovský kus práce. Postupně se vymaňovaly z pasivity, konzervatismu a spolkaření. Usilovaly o formulaci kulturního a politického programu, jenž by se dotýkal občanského a politického postavení žen ve státě a v národě. Výrazem jejich programových snah bylo založení dvou ústředních organizací a Výboru pro volební právo žen, zkvalitnění všeobecného, odborného a politického vzdělávání a získání pozitivního vztahu k veřejné práci. Navzdory vynaloženému úsilí na poli publicistiky, přednáškové činnosti, organizování veřejných a protestních schůzí, petic atd. ovšem nebyl zákonodárci vzat v potaz jeden z nejdůležitějších požadavků žen – volební právo.

Volební právo žen do českého zemského sněmu

1861–1900

Volební řád pro český zemský sněm byl jedním z patnácti, které tvořily součást únorové ústavy z roku 1861.⁶¹ V období od svého publikování do zániku Ra-

59 Zákon č. 15/1907 ř. z. z 26. ledna 1907 o říšském zastupitelstvu. V čl. II upravil počet členů poslanecké sněmovny na 516, přiznal rovné volební právo všem mužům starším 24 let, pasivní mužům starším 30 let (rakouským občanům majícím volební právo, trvale usdlým nejméně 1 rok v místě volby). Zákon č. 16/1907 ř. z. z 26. ledna 1907 o říšském zastupitelstvu. Doplňoval příslušný paragraf ústavy z roku 1867 o panské sněmovně říšské rady. Zákon č. 17/1907 ř. z. z 26. ledna 1907 o volbě členů poslanecké sněmovny. Obsahoval volební řád, vymezil pojem volebního obvodu a volebního místa a podrobně určil způsobilost k volbě. Zákon č. 18/1907 ř. z. z 26. ledna 1907 o ochraně volební a shromažďovací svobody. Stanovil trest odnětí svobody až do šesti měsíců a případný peněžitý postih pro toho, kdo by se pokoušel podplácením, nátlakem, rozšiřováním falešných zpráv, hoštěním atd. mařit svobodný průběh předvolebních příprav a volebního aktu. Viz *Gesetz vom 26. Jänner 1907*, RGBI 1907, s. 57–112.

60 Vyjadřovaly jimi svůj nesouhlas s vládní předlohou volebního zákona a v projevech a článkách vysvětlovaly veřejnosti význam hlasovacího práva pro ženy.

61 Poslanci všech zemských sněmů byli voleni na základě většinového volebního systému.

kousko-Uherska prošel několika novelizacemi (1870, 1873, 1884/1886,⁶² 1901), jež upřesňovaly či potvrzovaly oprávněnost aktivního a pasivního volebního práva, případně snižovaly volební census. Nezměnila se však zásada zájmového zastoupení, což znamenalo, že voliči i poslanci zůstali rozděleni do tří kurií podle vykonávaných funkcí, velikosti majetku nebo svého vzdělání.

Na rozdíl od říšské rady měl český zemský sněm, stejně jako všechny ostatní, pouze jednu komoru. V ní zasedali virilisté, náležející k členům sněmu z titulu hodnosti či úřadu (rektor univerzity, duchovní hodnostáři), a volení členové rozdělení na základě berního censu do první až třetí kurie.⁶³ Nejsilnější pozice ve sněmu získala kurie velkostatku, která měla do roku 1873 největší vliv na složení sněmem delegovaných poslanců do říšské rady.⁶⁴ V městské skupině

- 62 Teprve po příchodu českých poslanců do poslanecké sněmovny říšské rady se vláda vedená hrabětem Taaffem chopila iniciativy a 10. června 1880 podala návrh na změnu volebního řádu do českého sněmu, jež upravoval způsob volby v kuriích velkostatku. Měl zabránit vyloučení jedné z obou stran (konzervativního či ústavověrného velkostatku). Vláda navrhla, aby se volba v této kurií konala v šesti volebních sborech. První sbor měly tvořit velkostatky svěřenecké a ty z nesvěřeneckých, které odváděly reálnou roční daň ve výši alespoň 10 000 zl. Pro tento sbor bylo království České jediným volebním okresem; volebním místem měla být Praha (počet mandátů 32). Ostatní velkostatkáři měli volit v pěti volebních okresech (počet mandátů 38). Návrh vlády nikoho neuspokojil. Německá většina jej odmítla. Česká menšina požadovala úpravy i v zbylých dvou kuriích. Dne 26. června 1880 byla vládní předloha zamítnuta. Dne 23. června 1883 František Ladislav Rieger navrhl opravu zemského volebního řádu, v níž vycházel z novely volebního řádu pro poslaneckou sněmovnu říšské rady, publikované dne 4. října 1882. Přes odpor Němců byl Riegerův návrh přijat. Ti si však uvědomovali, že by v případě přijetí novely volebního zákona vypracovaného zemským výborem přišli o 11 mandátů, a proto připravili vlastní návrh. Ten požadoval pouze snížení volebního censu z 10 na 5 zl., aniž do této sumy byly zahrnuty přírážky. V této podobě byl zákon 16. října 1884 přijat, sankcionován byl teprve 20. května 1886. Viz OTTO URBAN, *Die Landtage der böhmischen Länder: Der böhmische Landtag*, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, VII/2: *Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, edd. H. Rumpler, P. Urbanič, Wien 2000, s. 2028–2032; LADISLAV SOUKUP, *Zemský sněm český v 19. století*, in: Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918, edd. K. Malý, L. Soukup, Praha 2006, s. 391; ZDENĚK V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, díl III/1: *Období Národní staročeské strany 1879–1890*, Praha 1934, s. 95–106; TÝŽ (ed.), *Česká politika*, díl II/1: *Ústava mocnářství Rakousko-Uherského*, Praha 1907, s. 866–871.
- 63 Zastoupení v českém zemském sněmu: 6 virilistů, první kurie – držitelé velkostatků a nejvyšší daňoví poplatníci (70 velkostatkářů), druhá kurie – měst, průmyslových míst a obchodních a živnostenských komor (72 zástupců měst, 15 zástupců OŽK), třetí kurie – venkovských obcí (79 zástupců venkova). Jednotlivé kurie byly ještě rozděleny na sbory.
- 64 Novela volebního řádu z roku 1861, publikovaná 9. ledna 1873, upravovala výši berního censu ve velkostatkářské kurií. Stanovila, že minimálně částka 200 zlatých z odváděných přímých daní musela být tvořena pozemkovou daní. Viz *Zákon č. 1, Zemský zákoník 1873*, § 2.

kurie měst a průmyslových míst a v kurii venkovských obcí českého zemského sněmu se voličem mohli stát pouze muž či žena, kteří byli oprávněni volit do obecního zastupitelstva.⁶⁵

Novely ze 17. ledna 1870⁶⁶ a 9. ledna 1873⁶⁷ přejala formulace týkající se aktivního i pasivního volebního práva z volebního zákona z roku 1861. Ani jeden z uvedených ráků výslovně nevylučoval ženy z aktivního či pasivního volebního práva.⁶⁸ „Právo voliti poslance do sněmu dle §§ 13 a 14 volebního řádu zemského z roku 1873 přísluší všem osobám oprávněným volit do obcí. Volební právo do obcí mají ženy [daňové poplatnice] v království Českém až na města s vlastním statutem (Praha a Liberec), jejichž volební řády výslovně omezují toto právo na muže [splňující řádem danou výši volebního censu].“⁶⁹ Před zemskými volbami v roce 1908 byla mnohokrát prodiskutována otázka pasivního volebního práva žen do tohoto zákonodárského orgánu. Je více než jisté, že zákonodárce neměl v úmyslu dát v roce 1861 ženám pasivní volební právo. Formulace § 17 dovoluje však i výklad ve prospěch volitelnosti žen. „Als Landtagsabgeordneter ist jeder wählbar, welcher: a) österreichischer Staatsbürger, b) dreißig Jahre alt ist, c) im Vollgenusse der bürgerlichen Rechte sich befindet, und d) in einer Wählerklasse des Landes, nämlich entweder in jener des großen Grundbesitzes, oder in jener der Städte und Industrieorte, oder in jener der Landgemeinden zur Wahl der Landtagsabgeordneten nach den Bestimmungen der vorausgehenden §§ 10 bis 15 wahlberechtigt ist. Diese Erfordernisse der Wählbarkeit gelten auch für die Abgeordneten der Handels- und Gewerbebekammern.“⁷⁰ Zájmeno „jeder“ lze doplnit „jeder Staatsbürger“ – každý občan, to znamená, že zákonodárce neurčil pohlaví voliče. V textu uvedeného paragrafu není řečeno „jeder Mann“ – „každý muž“. Obdobně byl stylizován i § 15 zemského volebního řádu z 9. ledna 1873, článek 1 přiznávající „pasivní volební právo čestným občanům a čestným měšťanům, pak spoludržitelům velkostatků majícím v kurii těchto

65 *Volební řády...*, s. 924–926.

66 *Zákon č. 8, Zemský zákoník 1870*, § 3, s. 20.

67 *Zákon č. 1, Zemský zákoník 1873*.

68 *Volitelnost žen do zemského sněmu král. Českého*, Čech 9. 6. 1912, s. 1–2.

69 *Ženský poslanec českého sněmu*, Čas 14. 6. 1912, s. 1–2.

70 *Landtags-Wahlordnung...*, § 17, s. 241. „Za poslance do zemského sněmu je volitelný každý, který je a) rakouským občanem, b) dosáhl věku 30 let, c) požívá úplných občanských práv a d) je oprávněn účastnit se voleb poslanců zemského sněmu dle ustanovení předcházejících §§ 10 až 15 v jedné [z následujících] tříd voličů země, a to buď ve třídě držitelů velkostatků, nebo ve třídě měst a průmyslových míst, anebo ve třídě venkovských obcí. Tyto požadavky volitelnosti platí také pro poslance obchodních a živnostenských komor.“

statků volební právo“.⁷¹ Ani zde nebylo výslovně řečeno, že se pasivní volební právo vztahuje pouze na muže.

Navzdory volebnímu zákonu do českého zemského sněmu z roku 1861, v němž je v článku 3, v § 16 uvedeno: „*Jeder Wähler kann sein Wahlrecht nur in Einem Wahlbezirke, und in der Regel nur persönlich ausüben*“,⁷² a jeho novelám z let 1870 a 1873 byl způsob volby do českého zákonodárného orgánu odvozen většinou volebních komisí z principu voleb do obcí, jichž se mohly účastnit oprávněné nižší vrstvy a ženy pouze prostřednictvím zmocněnce.⁷³ V praxi bylo možné použít přímé i nepřímé aktivní volební právo do všech sněmovních kurií. V první a druhé kurii náleželo voličům (mužům) přímé volební právo. Voličky v první a ve druhé kurii a voliči ve třetí kurii vykonávali volební právo nepřímo (prostřednictvím zmocněnce) bez ohledu na to, zda se jednalo o muže či ženy. Zmocněncem vdaných žen nemohl být při volbách do českého zemského sněmu jejich manžel. Pouze v Solnohradsku, Tyrolsku a Haliči byli zákonnými zástupci žen v případě voleb do zemských sněmů jejich manželé.⁷⁴

Nepřímý způsob volby rozhodně odmítaly ženy mající volební právo a pokrokově smýšlející muži, k nimž v této otázce náležel též Karel Mattuš, který si uvědomoval, že se „*pravidelně vydávají plné moci u nás, in bianco; kde není ani vyplněno jméno toho, kdo bude plnomocníkem. [...] Jest třeba odevzdáno na sta plných mocí; tato plnomocenství rozhodnou volbu. Ale žádná komise volební neví a nemůže zjistiti, jsou-li plnomocenství pravá neb padělaná. [...] Volba plnomocenstvím postrádá všeho mravního základu... Proč by se bránilo ženě, která chce přistoupiti k volebnímu osudí a zde odevzdati hlasovací lístek? Není žádné příčiny, proč by se jim to odpíralo. V letech prvních po zavedení ústavnosti u nás r. 1861, 1862, 1863 až do r. 1866 pro neúplnou jasnost předpisů zákonných ženy volily poslance do sněmu zemského a nikde nijaká zvláštní proti tomu nerosovnalost se nenalezla.*“⁷⁵ Silný konzervatismus mnoha mužů podpořený ne

71 *Zemský zákoník 1873*, s. 4–5. Viz též *Volební řády...*, s. 927.

72 *Landtags-Wahlordnung...*, § 16, s. 240. „*Každým voličem může být volební právo vykonáváno pouze v jednom volebním okrese, a z pravidla jen osobně*“

73 Voliči byli rozděleni podle berního censu. Paragraf 15 zákona č. 7/1864 z. z. dal těm, kteří platili alespoň šestou část veškerých přímých daní v obci (v roce 1880 to bylo rozšířeno i na veškeré státem požadované daňové přírážky), právo zasedat bez voleb v obecním výboru, čímž zajistil vliv velkostatkářů a velkých podnikatelů v obci. Vojáci a ženy museli být zastupováni, pokud chtěli využít svého práva volit. Zmocněncem vdaných žen při volbě do obcí byl jejich manžel. Instituci zmocněnce mohl použít kterýkoliv oprávněný občan příslušné obce.

74 Viz *Volební řády...*, s. 927.

75 Cit. dle Ž. TŮMOVÁ, *Volební právo žen*, s. 190.

vždy jasně formulovanými prováděcími předpisy k volbám často vedl ke zcela zřejmému nedodržování zákona. Dne 20. května 1886 byl publikován zemský zákon č. 52, vycházející z § 9 novelizovaného zákona z 9. ledna 1873, jenž stanovil přímé provádění voleb do zemského sněmu pro muže i pro ženy ve třetí kurii. „Obsahuje kategorický předpis pro všechny třídy voličstva, že každý volič má zpravidla jen osobně své volební právo vykonávatí [...]. Zemský výbor království Českého dospěl k přesvědčení, jež bylo již v roce 1864 na vysokém sněmu král. Českého zastáváno, a také v odborné literatuře hájeno, jedná-li se o osoby mužského neb ženského pohlaví, podle platného zákona jen osobně volební právo vykonávatí mají. Výbor legitimační připojil se jednomyslně k tomuto právníckému názoru ve zprávě z 28. dubna 1899 [...]“⁷⁶ Přesto ještě po roce 1900 mnozí okresní hejtmani nerespektovali ustanovení výše uvedených volebních předpisů a bránili ženám ve výkonu přímé volby.

Tak jako v poslanecké sněmovně říšské rady byl i ve druhé (městské) a třetí (venkovských obcí) kurii českého zemského sněmu postupně snižován volební census z původních 10 na 5 zlatých. Na začátku 20. století činil 4 zlaté a v kurii venkovských obcí byla zákonem z 20. srpna 1901 č. 63 zavedena volba bez censu.⁷⁷

1900–1914

První pokusy o modernizaci zemského volebního řádu ve smyslu zavedení všeobecného hlasovacího práva je možné zaznamenat na začátku 20. století. Iniciátorem byl poslanec za Českou stranu státoprávní Karel Baxa. Již v roce 1903, před začátkem bojů o všeobecné hlasovací právo, měl hotový návrh novely volebního řádu, ale protože nezískal dostatek podpisů vyjadřujících souhlas s jeho projednáním, přišel do prvního čtení až následující rok. Baxova předloha usilovala o dodržování ústavou přiznané občanské rovnosti i při volbách zákonodárců. Předpokládala, že by v zemském orgánu zasedlo 250 poslanců, volit mohl každý občan starší 24 let, včetně žen, které byly samostatné, obchodnice, úřednice, učitelky atd.⁷⁸ Katolický *Čech* ze 4. listopadu 1905 přinesl ze zasedání komise pro změnu volebního řádu věcný článek, v němž informoval o postojích jednotlivých členů k vládnímu návrhu (uvažoval o zří-

76 BOHUSLAV FRANTA, *Předběžný návrh, týkající se volebního práva žen...*, *Ženský svět* 17/1913, č. 22, s. 303–304; viz též V. SLAVÍK, *Volební právo žen u nás*, s. 202; O. STRÁNSKÁ, *Vývoj volebních řádů zemských v Čechách...*, s. 231; *Volební řády...*, s. 926.

77 Viz *Volební řády...*, s. 926; K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 191.

78 Viz *Sněm království Českého*, Samostatnost 28. 10. 1905, s. 438.

zení čtvrté kurie – národní a páté kurie – všeobecné) nebo k návrhům na uzákonění všeobecného rovného hlasovacího práva poslanců Karla Baxy a Josefa Herolda. Zástupci ústavověrné i konzervativní šlechty se přiklonili k vládnímu návrhu, zachovávajícímu veškerá práva velkostatku. Z projevu hraběte Thuna vyjímám: „*Máme zajisté všichni snahu a veškerou vážnost o předmětu jednati, abychom se ve věci dodělali výsledku. Jde o tak důležitou věc, že třeba uvážiti zrale kroky, které podnikáme. Před skokem do nejistého varuji, třebas se nechci uzavíratí tomu, že další vývoj nastane dosti brzo. Poctivě třeba posuzovati proudění doby, ale aby vše, co trvá, bylo přetvořeno, před tím varuji. Navrhují proto, aby vládní předloha byla vzata za základ. Ona vyhovuje kompromisu, uzavřenému ve velkostatku, a to vítám s radostí. Ona dále prokazuje ochotu všeobecnou kurii připojiti a tím vyhovuje přání, aby se právo volební pozvolna rozšířilo.*“⁷⁹ Všichni němečtí liberální poslanci pracující v komisi pro změnu volebního řádu předlohu zákona českých poslanců i vlády odmítli. Ve vystoupení poslance Reinigera zaznělo: „*Jsem toho názoru, že volební právo musí se zreformovati tak, aby všichni občané měli vliv na řízení státu, ale jiná otázka jest, zdali právo má býti rovné. Mám za to, že by to byla nespravedlnost, kdyby se to provedlo, neboť by třída vydeděných přehlasovala ostatní. Proto jsem pro systém pluralitní. Prve by se však musilo státi v říšském právu volebním, a ne v jednotlivém sněmu. O tom se dá docíliti shoda mezi stranami, jež jsou zde zastoupeny, a i sociální demokraté by se tím uspokojili. Co se vládních osnov týče, vyslovuji se proti nim, neboť sněm už končí svoje zasedání. Nově zvolený sněm měl by se tím zabývati. Zřizovati IV. kurii vedle národních je protismyslné, neboť např. sociální demokraté nebudou se chtítí k národní kurii žádné připojiti. [...] Vládní osnova neposkytuje žádné ochrany Němcům, naopak zřízením volebních okresů nastane posunutí ve prospěch Čechů, a proto se proti ní vyslovuji.*“⁸⁰ Zástupci československé agrární, státoprávní a posléze také mladočeské strany⁸¹ se vyslovili pro všeobecné rovné hlasovací právo,⁸² protože přes čtyřicet let starý, byť novelizovaný voleb-

79 *Volební právo do zemského sněmu*, Čech 4. 11. 1905, s. 1.

80 Tamtéž, s. 2.

81 Představitelé mladočeské strany nakonec podpořili přijetí všeobecného rovného hlasovacího práva přesto, že se podíleli na přípravě vládní předlohy. Karel Kramář se zabýval otázkou všeobecného hlasovacího práva, projednávaného poslaneckou sněmovnou říšské rady v době, kdy psal *Poznámky o české politice*. V nich se na několika místech letmo zmínil o dopadech přijetí všeobecného hlasovacího práva na českou společnost a na mladočeskou stranu. Viz KAREL KRAMÁŘ, *Poznámky o české politice*, Praha 1906, s. 5, 18, 27, 36, 39, 43.

82 Na Moravě urychlilo sblížení stanovisek českých a německých měšťanských stran masové volební hnutí na podzim 1905 prosazující požadavek všeobecného hlasovacího práva. Kon-

ní řád do sněmu již neodpovídal požadavkům a potřebám demokratizující se české občanské společnosti. Většinový volební systém a nerovnocennost hlasů voličů, uplatňované ostatně až do roku 1918, ji odsouvaly na druhořadou pozici v utváření zemské politiky a při rozhodování o důležitých záležitostech týkajících se Království českého.⁸³

Jednání o reformě volebního řádu do českého zemského sněmu pokračovala i v následujících letech. Stále hrozilo přijetí dalšího z vládních návrhů reformy, která chtěla ženám odebrat pasivní volební právo, a někteří konzervativní poslanci dokonce usilovali o vyloučení žen z voleb do sněmu.⁸⁴ „*Politický náš zájem koncentruje se nyní k opravě volebního řádu do sněmu. Nadešel jeden z vážných dějinných okamžiků – jde o budoucí rozvoj naší svéprávnosti. Z návrhů na opravu, jež byly podány stranami, jsou významné pro ženy hlavně návrh posl. dr. Baxy za klub poslanců neodvislých a posl. dr. Koernera za stranu svobodomyšlnou. Dle prvního přísluší volební právo každé osobě mužské i ženské, zletilé a příslušné do některé obce král. Českého. Volí se přímo a osobně. Volitelná je každá osoba, oprávněná k volbě, má-li řádné bydliště v král. Českém a čítá-li 30 let. [...] Podobně druhý návrh žádá všeobecné rovné právo volební aktivní i pasivní pro obě pohlaví. Dle dosavadního volebního řádu z roku 1861 volily po-*

cem listopadu 1905 přijal moravský zemský sněm změny rozšiřující volební právo v duchu Badeniho volební reformy. Národnostní smír české a německé buržoazie na Moravě se stal příkladem vynucené solidarity. Viz JIŘÍ MALÍŘ, *Der Mährische Landtag*, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, díl VII/2, s. 2057–2103; TÝŽ, *Das deutsche und das tschechische Bürger-tum in Mähren und seine Landtagsvertretung*, in: Opera historica, sv. II: Spojující a rozdělující na hranici/Verbindendes und Trennendes an der Grenze, České Budějovice 1992, s. 97–110; TÝŽ, *Vývoj liberálního proudu české politiky na Moravě. Lidová strana na Moravě do roku 1909*, Brno 1985.

83 V jednom z posledních článků zabývajících se volbami do českého zemského sněmu v březnu 1908 byla publikována analýza výsledků voleb. List poukázal na nerovnocennost hlasů voličů a na to, že přes masové akce pokrokové veřejnosti nebyl zrušen kuriový volební řád a zavedeno všeobecné hlasovací právo: „*Tyto potupné volby byly včera korunovány volbami v kurii velkostatkářské. Za velkostatek svěřenský voleno následovně: z 42 k volbě oprávněných dostavilo se 20, 10 osobně a 10 s plnými mocemi a těchto 10 voličů zvolilo jednohlasně 16 poslanců. [...] Za velkostatek nesvěřenský voleno následovně: ze 415 k volbě oprávněných dostavilo se k volbě 146 voličů, z těchto 73 osobně a 73 s plnými mocemi a těchto 73 voličů zvolilo jednohlasně následujících 54 poslanců. [...] Tato holá fakta mluví: 83 velkostatkářských voličů si zvolilo do zemského sněmu 70 poslanců, kdežto sociální demokraté čeští, kteří v Čechách při volbách říšských odevzdali 282 045 hlasů a němečtí, kteří odevzdali 168 846 hlasů nemají na tomto zemském sněmu ani jediného zástupce! Potupné volby korunovány! Právo lidu 6. 3. 1908, [s. 1].*

84 Viz *Boj o ženskou kandidaturu*, Samostatnost 22. 5. 1912, s. 1; *Ženy ve volební kampani*, Samostatnost 15. 2. 1908, s. 66.

*slance plnoleté ženy jako muži, pokud byly samostatnými poplatnicemi a platily nejméně 8 K daní [ročně] nebo byly doktorkami, profesorkami nebo definitivními učitelkami. Výjimky byly ženy usedlé v Praze a v Liberci. Pasivní právo nebylo vázáno na pohlaví.*⁸⁵ Z tohoto důvodu bylo pro následující demokratický vývoj českého národa velmi důležité, že sociálně demokratická strana, občanské politické strany a Výbor pro volební právo žen vypsaly pro řádné volby v roce 1908 a pro doplňovací v roce 1912 ženskou kandidaturu. Při volbách v roce 1908 se ještě zúčastněné liberální a demokratické strany nedokázaly shodnout na jedné kandidátce a na společném postupu. Sociální demokratku Karlu Máchovou podporovala její strana a voliči České strany pokrokové.⁸⁶ Kandidátce Výboru pro volební právo žen Marii Tůmové daly svůj hlas bezpartijní ženy oprávněné volit a pokrokově smýšlející muži v jejím volebním obvodu.⁸⁷

Doplňovací volba za zemřelého mladočeského poslance Václava Škardu ve volebním obvodu Mladá Boleslav – Nymburk v červnu 1912 postavila české liberální a demokratické strany a opět Výbor pro volební právo žen do situace, v níž měly činy dosvědčit, že svá slova o občanském a politickém zrovnoprávnění žen obsažená v programech a prohlášení myslí skutečně vážně. Před volbami se Výbor pro volební právo pokoušel přesvědčit představitele politických stran o postavení jedné celonárodní kandidátky. Jednání však ztroskotala. Sociálně demokratická strana kandidovala osvědčenou Karlu Máchovou a Národní strana svobodomyšlná spisovatelku Boženu Víkovou-Kunětickou.⁸⁸ Předvolební kampaň Karly Máchové probíhala zcela standardně, ale u Boženy Víkové-Kunětické byla komplikovaná a bouřlivá. Od počátku vedli mladoboleslavští členové mladočeské strany, mající svého kandidáta, spor s vedením strany, které rozhodlo o kandidatuře ženy.⁸⁹ Z prvního kola voleb,

85 *Volební právo žen do sněmu království Českého*, Samostatnost 1. 10. 1908, s. 1.

86 Viz *Výšehrad. Schůze voličů...*, Právo lidu 23. 2. 1908, příloha II, k č. 53, [s. 1]; *Z volebního ruchu. Druhé volby v Praze*, Právo lidu 4. 3. 1908, [s. 3]; *V Praze VII.*, Právo lidu 21. 2. 1908, [s. 3]; *K zítřejším druhým volbám v Praze!*, Právo lidu 2. 3. 1908, [s. 5]; *K dnešním druhým volbám v Praze!*, Právo lidu 3. 3. 1908, [s. 1].

87 Viz *Schůze pro volební právo žen*, Osvěta lidu 18. 2. 1908, [s. 6]; *Koho budeme volit na zemský sněm?*, Osvěta lidu 25. 2. 1908, [s. 6–7]; *Schůze sl. Tůmové ve Vys. Mýtě*, tamtéž, [s. 4].

88 K předvolební kampani a k volbám na Mladoboleslavsku viz též studii LUBOŠ VELEK, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Víkové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. 11. 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy, ed. M. Vojáček, Praha 2009, s. 259–319.

89 Viz *Boj o ženskou kandidaturu*, s. 1; *Politická kandidatura ženy*, Samostatnost 29. 5. 1912, s. 2; *Předvolební*, Právo lidu 2. 6. 1912, s. 5.

konaného 4. června 1912, vyšla vítězně mladočeská kandidátka Božena Viková-Kunětická. Karlu Máchovou, i když si nevedla špatně, strana krátce před druhým kolem odvolala. Důvodem k tomuto závažnému kroku byla dohoda pěti politických stran o podpoře Boženy Vikové-Kunětické, jediné kandidátky.⁹⁰ „Zvolení Boženy Vikové-Kunětické jest tedy zcela zabezpečeno, a byla-li by při druhé volbě účast zrovna tak veliká jako při první volbě dne 4. června, prohlásí se více než dva tisíce českého voličstva, byť kuriového, pro volitelnost ženy za poslance. Čtvrteční volbou upoutá na sebe národ český pozornost celé Evropy a postaví se skutkem mezi ty pokrokové národy, které ženám volební právo již přiznaly.“⁹¹ Demonstrační volba ženy se stala po druhém kole skutkem.⁹² Zvolení Boženy Vikové-Kunětické poslankyní českého zemského sněmu vzbudilo pozornost celé Evropy.

Volební právo žen do obcí

Od revolučních let 1848–1849 považovala česká liberální měšťanská politická reprezentace za základ národní politiky dobře fungující veřejnou správu. Přičemž jedné z jejích složek, totiž samosprávě, přiřkla mnohem větší význam, než jí byl oficiálně přiznán.⁹³ Právě v jejím rámci se postupně budovala samostatná linie české zemské politiky. Tento trend nabyl na důležitosti po zahájení pasivní rezistence vůči říšské radě v roce 1863 a zesílil po neúspěšné snaze o česko-německé vyrovnání v roce 1871. Česká politika se jednoznačně orientovala na získání a ovládnutí samosprávných orgánů všech stupňů, čímž vyjadřovala opakovaně formulovaný požadavek na získání české státní autonomie. V samosprávě spatřovala opak státní správy.

V rámci samosprávy, rodící se od roku 1848, měly být realizovány revoluční požadavky liberálního měšťanstva domáhajícího se přístupu k politické moci a k účasti na ní. K jejich uskutečnění mohlo dojít jen zavedením samosprávy za současného zrušení správy patrimoniální, jejíž převzetí státem by vyžadovalo obrovské finanční náklady. Z tohoto zorného úhlu se samospráva jevila jako nejschůdnější řešení. Pravomocný dohled nad postupně vznikající samo-

90 Národní strana svobodomyšlná, Česká strana národně sociální, Česká strana pokroková, Česká strana státoprávně pokroková a Sociálně demokratická strana.

91 *Před zvolením ženy poslancem*, Osvěta lidu 11. 6. 1912, [s. 1].

92 13. června 1912.

93 Silnou samosprávu, o níž mluvil v projevu 19. června 1861 na zasedání říšské rady, považoval František Ladislav Rieger za předpoklad rozvoje politických svobod. Viz O. URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, s. 170.

správou vykonávaly zeměpanské úřady⁹⁴ omezované skutečnou rozhodovací mocí orgánů státní správy, kterou v padesátých letech 19. století zesílil zostřený policejní režim.⁹⁵

Již 17. března 1849 bylo vydáno obecní nařízení zakotvující liberální princip „svobodná obec ve svobodném státu“. Pojem „obec“ se od této doby vztahoval na města i vesnice podle stejných zásad, s výjimkou statutárních měst.⁹⁶ Všechny samosprávné orgány byly voleny na dobu tří let. Po zvolení skládali starosta i obecní starší povinný, zákonem předepsaný slib před zástupcem nadřízeného okresního zeměpanského úřadu: „*Chceme Jeho c. k. Apoštolskému Veličenstvu věrni a Jeho poslušni býti, zákony zachovávat i své povinnosti svědomitě plniti.*“⁹⁷

Neoabsolutistická padesátá léta přivodila zesílenými policejními praktikami úpadek samosprávy. Od počátku šedesátých let obnovovaný konstitucionalismus a parlamentarismus postupně vytvářely podmínky pro její opětovný rozvoj. První kroky ke zlepšení situace na nejnižších stupních zemské správy umožnil rámcový říšský obecní zákon publikovaný roku 1862, na jehož základě byl v Čechách v roce 1864 vypracován obecní zákon obsahující též volební řád do samosprávných orgánů obcí.⁹⁸

94 Nejnižší složkou státní zeměpanské správy se stala okresní hejtmanství v čele s okresními hejtmany. K jejich povinnostem náležely dohled a příprava voleb do zemského sněmu i do říšské rady, jež zahrnovala vyhlásování voleb, pořizování volebních seznamů, vydávání legitimačních lístků a vysílání okresního komisaře k řízení voleb. Součástí zeměpanské správy se stala po staletí existující krajská správa. Třetím stupněm byla státní správa země s nejvyšším správním orgánem, místodržitelstvím v Praze, Brně a v Opavě (dříve gubernium). Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 204–209.

95 Již kabinetní list z 31. prosince 1851 měl vyčlenit velkostatky ze samosprávy a její představenstva měla být jmenována vládou. Od roku 1852 nebyla obecní jednání veřejná a volby do představenstva potvrzovala vláda. Počínaje rokem 1854 nebyly volby prováděny vůbec a představenstvo bylo jmenováno ministerstvem vnitra. Obecní zákon vydaný v roce 1859 vycházel, i když nedůsledně, z těchto zásad. Ke změně politických poměrů došlo až po zhroutení neoabsolutismu. Viz tamtéž, s. 211.

96 Zákonný předpis stanovil dvojí působnost obcí – přirozenou a přenesenou. Působnost přirozená zahrnovala všechny záležitosti, jež se dotýkaly místních (obecních) zájmů a bylo možné je vyřídit materiálními i finančními prostředky obce. Působnost přenesená zahrnovala všechny záležitosti náležející do sféry zeměpanské správy, jež byly na obec z nejrůznějších důvodů přesunuty. Zeměpanská správa měla nad všemi orgány samosprávy dohlédací pravomoc. Viz *Žena v obci*, Čas 19. 4. 1908, s. 4.

97 Cit. dle MILAN HLAVAČKA, *Okresní samospráva jako představitelka venkovských elitních sborů a její vliv na formování české občanské společnosti v Čechách do první světové války*, in: *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*, edd. L. Fasora, J. Hanuš, J. Malíř, Brno 2006, s. 174–176.

98 Obecní zákon ze dne 16. dubna 1864 č. 7/1864 z. z. platil až do roku 1918. Viz též JIŘÍ KLABOUCH, *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848–1918*, Wien 1968, s. 63n; MILAN

Volební řád se vyvíjel nezávisle na volebních předpisech do obou zákonodárných sborů. Jeho tvůrci, jak to odpovídalo době, při udělení volebního práva vycházeli z rozdělení voličů podle censu – majetkového, pobytu a věku.⁹⁹ Ženám stanovil nepřímou volbu (prostřednictvím zmocněnce), pokud splňovaly požadavek „soběprávnosti“, což znamenalo, že byly ekonomicky samostatné, platily volebním řádem stanovenou daň nebo patřily k tzv. honoracím, jež po přelomu století zahrnovaly i vyšší kategorie státních úřednic a také učitelky. Volební řád do obcí z 16. dubna 1864, § 1, odst. 2, písmeno g uvádí výčet těch, kteří náleželi k tzv. honoracím: „*představení, učitelé a podučitelé stále zřízení na školách obecných v obci se nacházejících, ředitelé, profesori a řádní učitelé zřízení na vyšších učilištích v obcích*“. Uvedený paragraf vyjmenovává všechny kategorie učitelů, jimž udělil volební právo bez ohledu na to, zda v obci platili daň; o učitelkách se řád nezmiňuje. Je to pochopitelné, neboť první české učitelky maturovaly teprve 26. července 1868. V roce 1902 rozhodl Nejvyšší správní soud ve Vídni, že volební právo do obcí, a tím i do českého zemského sněmu náleží také definitivním učitelkám. Přestože rozhodnutím soudu náležely do II. sboru (k tzv. honoracím), v některých obcích byly řazeny k poplatníkům do III. sboru. O dva roky později (1904) bylo výrokem Nejvyššího správního soudu ve Vídni přičteno *všem* učitelkám v Rakousku právo volit do obecního zastupitelstva. V obecních řádech pro království a země na říšské radě zastoupené bylo dosud toto právo vyhrazeno jen definitivním učitelům na měšťanských a obecných školách.¹⁰⁰ V případech, že ženy nebyly „soběprávné“, zastupoval je při volbě

HLAVAČKA, *Okresní samospráva jako představitelka venkovských elitních sborů...*, s. 176; TÝŽ, *Samospráva království Českého jako předstupu státní samostatnosti?*, in: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, edd. K. Malý, L. Soukup, Praha 2006, s. 600, 602.

99 Voliči byli rozděleni do tří volebních sborů podle výše odváděných ročních přímých daní. Do prvního sboru byli zařazeni nejbohatší poplatníci, jichž bylo v porovnání s počtem voličů ve druhém a třetím sboru nejméně. Přesto přímé daně jimi odevzdané tvořily jednu třetinu z celkového úhrnu daní v obci. Tím, že každý ze tří sborů vysílal stejný počet zástupců do samosprávného orgánu, byla v jeho rozhodování zajištěna převaha majetných vrstev. V obecním zastupitelstvu též zasedali, aniž byli zvoleni, ti poplatníci (nositelé virilních hlasů), kteří odváděli minimálně jednu šestinu všech placených daní v obci. Do prvních dvou sborů tak byla zařazena i tzv. honorace – státní úředníci a čestní měšťané. Na obdobném principu probíhaly v Čechách volby do okresních samospráv s tím rozdílem, že voliči byli rozděleni do čtyř kurií – v první volili velkostatkáři, ve druhé měšťanstvo platící alespoň 100 zlatých přímých daní ročně, ve třetí a čtvrté kurií členové městských výborů a starostové venkovských obcí. Podle výše odváděných přímých daní byl jednotlivým kuriím přidělen počet mandátů. Viz K. MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 192–193.

100 Viz BOŽENA ZELINKOVÁ, *Požadavky učitelek*, *Ženská revue* 3/1907–1908, č. 8, s. 179–180; *Volební právo učitelek do obcí*, *Ženský obzor* 5/1904–1905, č. 7–8, s. 117.

zákonný zástupce, jímž byl při volbě do obce manžel.¹⁰¹ Podmínky, za nichž se prováděly volby do obcí, považoval Jan Palacký za nevyjasněné a plné zmatků a přimlouval se za osobní a rovné volební právo žen po celém Království českém: „*Pokud jsou u nás dámy nedospělé, tu volí skrze svého poručníka; když dospějí, nesmí voliti. Když se provdají, volí za ně jejich muž; když ovdoví a musí se samy o sebe starati, zase nemají volebního práva. Tato logika mi nejde do hlavy. Myslím, že člověku s léty přibývá rozumu, a že by ženy neměly ztratiti právo, které měly, bez nějaké zvláštní příčiny. Zdaž by to nebylo komické, kdyby např. učitelka neb poštovní úřednice, byvši přesazena odjinud do Liberce, tam náhle pozbyla volebního práva svého, které jinde měla?*“¹⁰²

Statutární města Praha a Liberec, jak již bylo řečeno, se řídila zvláštním předpisem publikovaným koncem dubna 1850 pro Prahu a v polovině prosince téhož roku pro Liberec. Pro dobu nastupujícího neoabsolutismu je příznačné, že oba dokumenty byly oktrojovány Vídní, podepsal je Alexandr Bach a měly provizorní charakter.¹⁰³ „*S vynáškou od pana ministra záležitostí vnitřních dne 27. dubna 1850 č. 2285 přišel sem zatímný obecní řád města Prahy, od Jeho Veličenstva nejmýšle stvrzený, a spolu s ním také předpis, v § 151 téhož obecního řádu dotčený, o působnosti nynějšího sboru starších obecních při prvních volbách, ježto se dle obecního řádu konati mají. Týž obecní řád i předpis dává se tímto nyní u veřejnost, s doložením, jakož se v § 53 obecního řádu činí zmínka o zvláštním naučení s strany volby, že se to naučení co nejdříve vůbec oznámí.*“¹⁰⁴ Za úvodem byl podepsán místodržitel Karl von Mecséry de Tsoor.

Volební řád z roku 1850 stanovil podmínky, podle nichž byly odvozovány příslušnost k obci (částka I, § 7–9), z ní vyplývající „občanství měšťanské“ (částka I, § 17–22) a oprávněnost k výkonu volebního práva. Paragraf 22 se zabýval vztahem „občanství měšťanského“ a žen. „*Osoby ženské samostatně práva měšťanského nabýti nemohou; ale když se za měšťana vdají, anebo když jejich manžel měšťanství dosáhne, tehdy tím způsobem na se vezmou všechny výhody i břemena, ježto s právem měšťanským spojeny jsou, pokudž obecní řád nic jiného neustanovuje. Tato poměra zůstává i tehdaž, když byly ovdověly; ale pomíjí, když manželství za neplatné vyhlášeno, anebo rozloučeno jest.*“¹⁰⁵

101 Viz V. SLAVÍK, *Volební právo žen u nás*, s. 202; O. STRÁNSKÁ, *Za volební právo žen*, *Ženská revue* 3/1907–1908, č. 1, s. 4.

102 Cit. dle Ž. TŮMOVÁ, *Volební právo žen*, s. 198.

103 Navzdory plánované „provizornosti“ platily statuty obou měst až do rozpadu monarchie.

104 *Výhláška místodržitelská od 1. května 1850*, Zemský zákoník 1850, s. 124.

105 *Obecní řád Pražský*, Zemský zákoník 1850, částka I, Příslušníci obce, s. 125–131.

Částka II pojednává o obecním zastupitelstvu a o volbách. V § 38 uvádí oprávněné voliče, k nimž patřili: 1. všichni městští občané (měšťané) mužského pohlaví; 2. z obecních příslušníků všichni říšští státní občané mužského pohlaví, kteří platili nejméně 8 zlatých přímé daně ročně z domu nebo pozemku ležícího v obci nebo 15 zlatých důchodní daně z živnosti provozované v obci, případně z jiného výdělku či příjmu. Aby byli připuštěni k volbám, museli mít uhrazenou celou částku příslušné daně za předešlý fiskální rok.¹⁰⁶

Takto koncipovaný volební řád odňal volební právo všem ženám a příslušníkům nižších společenských vrstev žijících v Praze. S tím se pokrokově smýšlející ženy bydlící a pracující v Praze nemínily smířit, neboť neudělením volebního práva do pražské obce pozbyly práva volit do českého zemského sněmu. Dalším důvodem pro úpravu volebního řádu bylo i zahájení postupného vytváření tzv. Velké Prahy, při němž by ženy z připojovaných obcí ztratily volební právo, které dosud měly.

Od roku 1906, kdy bylo zřejmé, že neobdrží volební právo do poslanecké sněmovny říšské rady, publikovaly v ženských časopisech *Ženský svět*, *Ženská revue*, *Ženský list* a v dalších odborně fundované články rozebírající Obecní řád Pražský a vysvětlující důvody k jeho změně.¹⁰⁷ Pořádaly též akce na podporu svého volebního práva do pražské samosprávy a zahájily jednání s jejími nejvyššími představiteli. Výbor pro volební právo žen vyslal začátkem června 1907 k starostovi královského hlavního města Prahy Karlu Grošovi deputaci, která mu odevzdala petici žádající takové úpravy ve volebním řádu pro Prahu, aby se ženám – státním občankám – dostalo volebního práva do obce. Petici téhož znění předaly i Ústřední spolek žen českých, Ženský klub český a další pražské spolky.¹⁰⁸ Při následujícím jednání sdělil zástupce městské rady JUDr. Jakub Scharf ženám, že novela pražského obecního řádu vypracovaná již v roce 1900, dosud leží v českém zemském sněmu nevyřízena. Liknavost a nezodpovědnost českého zákonodárského orgánu se staly pohnutkou pro Výbor, který v závěru roku 1908 uspořádal několik akcí na podporu volebního

106 Tamtéž, částka II, O zastupitelstvu obecním i o správních zřízeních, s. 131–133.

107 Viz např. O. S. A., *Volební právo žen v obcích a v Praze*, *Ženský svět* 11/1907, č. 17, s. 202; TÁŽ., *Ženy a volby obecní v Praze a jinde*, tamtéž, č. 19, s. 226; *Volební právo žen v Praze*, *Ženský svět* 13/1909, č. 2, s. 26; *Volební právo žen do obce pražské*, *Ženská revue* 3/1907–1908, č. 10–11, s. 233–234; O. STRÁNSKÁ, *Vývoj volebních řádů zemských v Čechách...*, s. 233; *Volební právo žen do obcí*, *Ženský list* 17/1908, č. 35, s. 4–5. V září 1905 na problém velmi omezeného volebního řádu do pražského zastupitelstva poukázal též *Přehled*, časopis založený Zdeňkem V. Tobolkou, viz *Na postupu*, *Přehled* 4/1905–1906, č. 1, s. 3.

108 Viz *Výbor pro volební právo žen...*, *Ženský svět* 11/1907, č. 12, s. 143.

práva do pražského zastupitelstva. První z nich byla hojně navštívená veřejná schůze, uskutečněná dne 20. října 1908, na níž organizátorky podaly informaci o připravované novele volebního řádu do pražské samosprávy.

Odповědí na aktivitu Výboru pro volební právo žen a demokratických politických stran ve prospěch všeobecného hlasovacího práva do pražského zastupitelstva byla novela volebního řádu, jež k stávajícím třem sborům připojila 4. všeobecný, předložená 15. prosince 1908 pražskému obecnímu sboru JUDr. Jakubem Scharfem jménem svobodomyšlných zástupců. V rámci rozšíření volebního práva předloha navrhovala: „*V oboru práv žen chce poskytnouti volební právo jenom ženám poplatnicím a těm, které patří v třídu tzv. inteligence: doktorkám, profesorkám a definitivním učitelkám. Z třídy všeobecné a z pasivního práva ženy vylučuje.*“¹⁰⁹ Výbor proti Scharfově předloze, navrhuující zavést všeobecné, ale nerovné volební právo mužů a ještě nerovnější právo žen, protestoval na schůzi uspořádané 6. ledna 1909.¹¹⁰ Navzdory aktivitám pokračových sil nebyl volební řád do pražské obce novelizován a zůstal v platnosti v podobě z roku 1850 až do rozpadu habsburské monarchie.

Závěr

Vycházejíc z postupné liberalizace a demokratizace ústavy a legislativy, včetně volebních řádů do obou zastupitelských sborů a do samosprávy, jsem se pokusila ukázat na souvislosti mezi demokratizací politiky a rozvojem českého ženského hnutí, které od prvních veřejných nepolitických aktivit (především budování dívčího školství) dovedlo některé z žen až do politických stran. Snižování volebního censu, zrušení nepřímé volby mužů z nižších sociálních vrstev a žen do českého zemského sněmu, zařazení středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných žen do tzv. honorací a zavedení páté všeobecné kurie ve druhé polovině devadesátých let byly jednotlivými kroky směřujícími k všeobecnému hlasovacímu právu uzákoněnému v roce 1907. Zmíněné úpravy zákonů podpořily širší účast dosud vyloučených vrstev obyvatelstva na veřejném a také politickém životě a zároveň se podílely na demokratizaci české společnosti.

V bojích o volební právo se po přelomu století zúročil nejen mladočeský vklad v podobě politického vzdělávání české veřejnosti z počátku devadesát-

109 PNP LA Praha, fond: Výbor pro volební právo žen, různé. *Volební hnutí žen v roce 1908: zpráva Výboru pro volení právo žen*. Ženský klub český, Praha [1909], s. 3. Přírůstkové č. 22/76, inv. č. 2148.

110 Viz tamtéž.

tých let 19. století, ale též úsilí českých žen v oblasti budování vyššího dívčího školství.¹¹¹ Po mladočeších převzaly štafetu politického vzdělávání, organizovaného pro vlastní členy i pro veřejnost, strany sociálně demokratická, národně sociální a česká lidová (od roku 1906 Česká strana pokroková), jež měla zrovnoprávnění žen přímo ve svém programu a zavázala se, že její členové budou nápomocni při politickém vzdělávání žen. Předseda strany T. G. Masaryk napsal: „*Žena tak jako muž má úkol sociální. Musí pochopovat veřejné a politické úkoly doby, musí jako muž a s ním věnovat se veřejnosti.*“ A Olga Stránská pokračovala: „*Potřeba politické výchovy jest stále naléhavější, ba nebyla snad nikdy tak nevyhnutelná jako právě nyní, kdy netušený rozvoj hnutí za osvobození duševní, za osamostatnění ženy, hnutí sociální vůbec, vzbouřil všechny reakční živly k činnosti a hrozí pohltit tisíce žen dosud neuvědomělých. [...] Politická výchova žen – stává se heslem ženského hnutí dneška. Jsme přesvědčeny, že nejlepší výchovou jest právo zasahovati do událostí veřejného života, jest možnost účastnit se ho osobně, činně, přímo.*“¹¹² Slova Olgy Stránské dokládaly mnohé ženy, které usilovaly o to, aby mohly pracovat v samosprávách. Nebyla to tedy pouze ideální představa o jejich možném uplatnění, ale pozitivní zkušenost. Již v devadesátých letech 19. století a zvláště od přelomu století úspěšně pracovaly v rolích poradkyň v sociálních odborech magistrátů velkých i menších měst. Strana sociálně demokratická přijímala navzdory § 30 spolkového zákona z roku 1867 ženy do svých řad již od začátku osmdesátých let 19. století. Dohlížecím orgánům je vykazovala jako „hosty“. Její vstřícnost umožnila těm dělnickým ženám, které se chtěly podílet na veřejné a politické práci, také průběžné politické vzdělávání přednáškami a články vydávanými ve stranicovém tisku.¹¹³

K politickému vzdělávání přispívaly i ženy uvědomující si vlastní slabiny ve veřejné i v politické oblasti. Mnohé ženské spolky proto organizovaly cyk-

111 Intenzivní vzdělávání české společnosti, v jehož rámci byly pořádány přednášky, veřejné politické schůze, publikovány projevy přednesené v poslanecké sněmovně a v českém zemském sněmu občas doplněné komentářem, se uskutečnilo od doby, kdy mladočeši po vítězných volbách do říšské rady přejímali vedení české politiky, a trvalo do vyhlášení výjimečného stavu 12. září 1893. Po jeho odvolání 18. října 1895 se mladočeši k takto široce pojatému vzdělávání české veřejnosti již nevrátili.

112 O. S., *Ženy a zemské volby*, Čas 19. 1. 1908, s. 6. V rámci politického vzdělávání žen byly též publikovány články ve stranicovém časopise *Přehled*: K. JIŘÍK, *Volební právo žen*, *Přehled* 2/1903–1904, č. 31, s. 493–495; II, *Moderní názor na ženu*, *Přehled* 3/1904–1905, č. 9, s. 166–167.

113 Viz např. -C-, *O volebním právu*, *Ženský list* 4/1895, č. 2, s. 9–10; *O právu volebním*, tamtéž, č. 14, s. 105–106, č. 15, s. 113–114; K. MÁCHOVÁ, *Hlasovací právo žen*, *Ženský list* 5/1896, č. 5, s. 33–34, č. 6, s. 41–42.

ly přednášek na politická, historická a sociální témata a publikovaly články, které měly ženám pomoci v orientaci a usnadnit jejich budoucí zapojení do veřejné a politické práce.¹¹⁴

Konstitucionalismus a postupná liberalizace a demokratizace legislativy, včetně volebních zákonů, napomáhaly vytvářet předpoklady pro pokrokové aktivity směřující od poloviny šedesátých let 19. století k pozvolnému rozšiřování a zkvalitňování vzdělávacích možností, a tím i k účasti nižších vrstev obyvatelstva, a samozřejmě také žen, na veřejném a politickém dění, což se po roce 1918 zúročilo v Československé republice.

Summary

Womens Suffrage for Reichsrat, the Bohemian Diet and Municipal Districts in 1848–1914

Jana Malínská

The liberalization and democratization of society as well as of the Constitution and relevant legislation including electoral laws for Reichsrat, Bohemian Diet and local self-governments between 1848 and World War I, considerably contributed to the development of the Czech women's movement. The study attempts to explore the context of relationships between political liberalization and democratization and the public activities of women's associations. The focus is on gradual changes in women's attitudes toward the work for the society. The initial non-political activities oriented on the social sphere and education of girls began to expand into politics since early 1890's, due to better education of women and significant approval of some politicians. To be able to participate in this political sphere, women had to acquire the suffrage similar to men. Gradual broadening of electoral law contributed to further emancipation of women as well as the Czech society.

114 Viz MARIE SEDLÁČKOVÁ, *Všeobecné hlasovací právo mužů*, Ženský obzor 6/1906–1907, č. 7–8, s. 97–99; *Ženy české mužům českým*, Samostatnost 11. 5. 1907, s. 203; TERÉZA NOVÁKOVÁ, *Politické vzdělávání žen. Kapitola snad již opožděná?*, Přehled 9/1910–1911, č. 13, s. 234–235, č. 14, s. 249–251.